

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**И.АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

Д 13.16.527 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 37:378.14:894.341

АКМАТОВ БОЛОТБЕК МЕКЕНОВИЧ

**КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫН ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙЛАРЫНДА
КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ НЕГИЗДЕП ОКУТУУНУН
ТЕХНОЛОГИЯСЫ**

**13. 00. 02 - окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз
адабияты)**

Педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2016

Диссертациялык иш Кыргыз билим берүү академиясынын Мамлекеттик тил жана лингводидактика лабораториясында аткарылды.

Илимий кеңешчи: Педагогика илимдеринин доктору,
профессор **Ишекеев Назаркул Ишекеевич**

Расмий оппоненттер: Казак Республикасынын УИАнын корреспондент-мүчөсү, педагогика илимдеринин доктору,
профессор **Сманов Бахтияр Урисбаевич**
Педагогика илимдеринин доктору,
доцент **Мусаева Венера Инятовна**
Филология илимдеринин доктору,
доцент **Орозобеова Жылдыз Калмашевна**

Жетектөөчү мекеме: Жалал-Абад мамлекеттик университетинин Башталгыч билим берүүнүн теориясы жана методикасы, педагогика жана психология, кыргыз жана чет элдер адабияты кафедралары. Дареги: 715600, Жалал-Абад ш., Ленин көчөсү, 57

Диссертация 2017-жылдын 20-январында саат 14.00 до И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин жана Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д 13.16.527 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720023, Бишкек шаары, 10-кичи район, Камская көчөсү 10а.

Диссертация менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51.

Автореферат 2016-жылдын 20-декабрында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин
кандидаты, доцент

Омурбаева Д.К.

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. XX кылымдын акыркы он жылдыгынан тартып орто эле эмес жогорку окуу жайларында билим берүү багытында кескин өзгөрүүлөр болду. Мындай глобалдуу масштабды ичине алган өзгөрүүлөргө окумуштуулар ар түркүн кырдаалдан баа берилүүдө. Андай өзгөрүүлөргө себеп болгон жагдайлардын *биринчиси* – адамзат жашоосунун глобалдашуусу; *экинчиси* – адам баласынын дүйнө таанымынын демократиялашуусу; *үчүнчүсү* – илим-билимдин тездик менен өнүгүүсү; *төртүнчүсү* – реалдуу турмуш чындыгынын кескин жаңылануусу, анын натыйжасында жарандык көз караштын дайыма өзгөрүүгө дуушар болуусу; *бешинчиси* – коомдук-социалдык жаңыланууларга ылайык инсандын үзгүлтүксүз билим алууга муктаждыгы; ж. б. маселелер менен түшүндүрүлүп келет. Илимий коомчулук ал өзгөрүүлөрдү ар түркүн аталыштар менен атап, ага ар кыл көз карашта баа берүүгө аракет кылышса, педагогика илиминде да андай кырдаал жетиштүү болуп саналат. Бирок, кайсы тарабынан албасын алардын көз караштарын бир жерге топтоп, бирин-экинчиси менен байланыштырып турган жагдай “адамдын эркин өнүгүүсүнө” («свободное развитие человека») кызмат кыла турган билим берүүгө багыт алуу экендиги ачык көрүнөт.

Адамдын “эркин өнүгүүсү” азыркы билим берүү системасынын багытын, максатын, ал тургай мазмунун түп-тамырынан гана жаңылоо зарыл экендигин коомчулуктун алдына койбостон, өлкө ичиндеги билим берүүнүн мыйзамдык алкагын да өзгөртүү керектигин ачыкка чыгарды. Бул багытта дүйнөлүк билим берүү системасында бир катар иштер аткарылып жатканы талашсыз. Ага Болонья процесси мисал болуп бере алат, б. а. Болонья процесси дүйнөлүк билим берүү системасына бирдиктүү багытты – бир өлкөдө кесиптик билим алган жаран башка өлкөдө кыйналбай иштеп кетүүсү үчүн кам көргөн *парадигманын* керектигин сунуштап отурат. Азыркы мезгилде ал бардык өлкөлөрдө жогорку окуу жайларындагы кесиптик билим берүү эки баскычтуу (бакалавриат жана магистрлик) стандартка өткөрүп, аны менен катар *келечек ээлерине кесиптик билим жана тарбия берүүнүн мазмунуна жаңы парадигма киргизгени* жогоруда айтылган ойду ырастап турат. Жаңы парадигма **компетенттүүлүккө негиздеп окутуу** болуп саналат.

Компетенттүүлүккө негиздеп окутуу - коомдук-саясий, социалдык-экономикалык кырдаалдарга ылайык заманбап түшүнүктөрдүн тез-тез өзгөрүүсү, мезгилдин ушунчалык ыкчамдык менен аракетке келүүсүнүн натыйжасында адамзаттык баалуулуктардын кескин жаңылануусу, адам баласы үчүн баалуу деп саналган дөөлөттөрдүн күн сайын толукталып, улам жаңы мазмунга ээ болуусуна жооп издөөдөн пайда болгон парадигма. Ал ар бир жарандан мезгил талаптарына жараша кесипкөй болушун талап кылып, көп түрдүү көз караштардын арасынан заман талап кылган концепцияны айырмалоочу иш-билги (компетенттүү) болушун милдеттендирүүдө. Андай кесипкөй адис болушу үчүн *үзгүлтүксүз билим алууга,*

кандай кесипке ээ болбосун коомдук-социалдык кызыкчылыктарды канааттандыра турган билимдин керектиги ачыкка чыкты. Мамлекет билим жана тарбия берүүнүн мазмунун аныктады, бирок жогорку окуу жайдын дипломун алуу менен бирге ошол адисте ошол тармакта ишмердүүлүгүн өнүктүрүп кетүү үчүн белгилүү бир иш-билгиге (компетенцияларга) ээ кылуу миссиясын ар бир окуу жайдын өзүнө калтырды. Бул маселеге келгенде багыттар (направлениялар) боюнча компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасына ар бир окуу жай индивидуалдуу мамиле кылышы зарыл экендиги белгилүү болду. Бирок рынок шартына ылайык бардык адистиктер боюнча ал төмөнкү касиеттин болушун талап кылды: 1) адис катары чыгармачылыкка багыт алган, конкуренцияга туруштук берүүчү; 2) өз алдынча инициативага ээ; 3) мобилдүү; 4) дайыма аракетчил жана изденгич; ж. б.

Компетенттүүлүккө негиздеп окутуу ички жана тышкы конкуренцияга туруштук берүүчү адистерди тарбиялоодо келечекке карай негизги багыт экендигин өнүккөн өлкөлөрдөгү билим берүү тармактары бизге чейин эле аныктап, өздөрүнүн негизги ишмердигин ушул багытка буруп койгонун эске алсак, анда иштелип чыккан теориялык жана практикалык мазмундагы иш-тажрыйбаларды үйрөнүү Кыргызстан үчүн да маанилүү болуп санала тургандыгы ачыкка чыгат. Бир гана Кыргызстан эмес, азыркы учурда билим берүү тармактары үчүн негизги туура жол катары бир мезгилде СССРдин курамында турган бардык мамлекеттер (Түркмөнстандан башкасы) тандап алгандыгын айтпай кетүүгө болбойт. Натыйжада компетенттүүлүккө негиздеп окутуу көйгөйү Кыргызстанда ар бир тармак боюнча аракетке келүүсү, анын ар бир адистикке ылайыктап жана билим берүү тармактарында жалпы компетенциялар боюнча кандай каралышы керектиги эми-эми колго алынып жаткан болсо, Россия башында турган КМШ өлкөлөрүнүн айрымдарында бул белгилүү бир өлчөмдө илимий-теориялык негиздерин иштеп чыкканын айта кетүүгө тийишпиз.

Коомдук-социалдык турмуштун, ага карата кийинки муундун кызыкчылыктарын, өзгөчө келечекке карай багыт алууда адис катары калыптануунун ички керектөөлөрүн байкаган окумуштуулар проблеманы чечүү жолдорун – билим берүүнүн парадигмасын өзгөртүүдөн, б. а. аны жаңы нукка буруу аркылуу **билим жана тарбия берүүнү демократиялаштыруу**, окуу жана **окутуу процессин гумандаштыруу менен** бирге азыркы коомдук-социалдык талаптарга жооп берүү үчүн келечек муундардын **ар биринин жеке кызыкчылыктарын өнүктүрүп-өстүрүүгө багыт берүү маселесин айкалыштыруу** - алардын кесиптик жөндөмүн арттыруу зарылдыгын аныктоо аркылуу **ар бир жарандын кесипке ээ болуусунда керек иш-билги** (компетенциялар) башкы орунда экенин өз изилдөөлөрүндө көрсөтө алышкан. Азыркы учурда бул багытта орус окумуштуулары омоктуу ойлорду айтып, өз изилдөөлөрүндө бир нече багытты көрсөтүүгө аракеттенишсе да, алардын

концепциясы акырында бир жыйынтыкка келип такалууда, б. а. В.И.Байденко, Г.Б.Корнетов, А.Н.Новиков, Л.Г.Семушина, Ю.Г.Татур ж. б. көз караштары жалпы бир багытка биригип отурат.

Дүйнөлүк педагогика илиминде “компетенция” жана “компетенттүүлүк” жөнүндөгү түшүнүктөр аталган окумуштуулар изилдегенге чейин бир нече жыл мурда калыптана баштагандыгы тууралуу маалыматтар бар. Маселен, XX кылымдын 60-70-жылдары эле кесиптик билим берүүнүн сапатын жогорулатуу үчүн педагог-окумуштуулар (В.И.Байденко, Л.И.Берестова, Г.Э.Белицкая, Н.А.Гришанова, Н.В.Кузьмина, В.Н.Куницина, А.К.Маркова, Дж.Равен, Р.Уайт, Д.Хаймс, Н.Хомский, А.В.Хуторской, ж. б.) адистик иш-билгиге көңүл бурушуп, өз эмгектеринде “компетенцияны” жана “компетенттүүлүктү” адистештирүүнүн сапатын көтөрүүчү жаңы подход катары аныкташкан.

Ал эми Кыргызстанда эки баскычтуу кесиптик билим берүүнү компетенттүүлүккө негиздеп окутуу иштери жаңыдан колго алынып жатат. Кыргызстанда ал **билим берүүнү инновациялоонун бир тармагы экендиги**, азыркы учурдун талаптарын эске алуу менен окуу процессин **компетенттүүлүккө негиздеп модернизациялоо**, анын **окутуу парадигмасы** жөнүндө кеңири сөз боло элек. Бирок педагогикалык илимдердин дүйнөлүк өнүгүш багыттарына таянып, ал учурда кесиптик билим берүүнү жаңылоого мүмкүндүк бере турган жол боло тургандыгы кыргыз педагогдору (Н.А.Асипова, А.А.Айдаралиев, Н.А.Ахмедова, С.Т.Батаканова, И.Б.Бекбоев, К.А.Биялиев, К.Д.Добаев, Н.Ишекеев, А.Т.Калдыбаева, Э.М.Мамбетакунов, М.Х.Манликова, А.Муратов, Л.А.Шейман, ж. б.) тарабынан белгиленип келет.

Орто билим берүүчү мекемелерде окуу китептеринин илимий-методикалык базасын жана мазмунун жаңылоо аркылуу окуучулардын билим-түшүнүктөрүн, иш-билгисин (компетенттүүлүктөрүн) жогорулатуу проблемалары кыргыз педагог-окумуштууларынын (Н.А.Ахмедова, И.Б.Бекбоев, К.А.Биялиев, К.Д.Добаев, М.Х.Манликова, А.С.Мукамбетова, В.И.Мусаева, С.К.Рысбаев, Ж.А.Чыманов, ж. б.) эмгектеринде эскерилсе да, жогорку кесиптик билим берүүдө бул багытта монографиялык изилдөөлөр, докторлук жана кандидаттык иштер жарала элек. Аталган окумуштуулардын эмгектеринде тигил же бул проблемага байланыштырылып каралганы менен кыргыз адабияты предмети боюнча компетенттүүлүккө негиздеп окутуу илимий-теориялык багытта тиешелүү илимий баасын алган эмес. XX кылымдын аягында дүйнөлүк билим берүүгө багыт алган Кыргызстандын жогорку билим берүү системасында да ушул түшүнүктөр орун ала баштаган. Мисалы, Кыргыз Республикасынын Билим жана маданият министирлигинде 2000-жылдын 29-декабрындагы № 752 / 1 – буйрук менен бекиген 520300 филология (кыргыз) багытында эки баскычтуу (бакалавриат жана магистр) окуу системасы өндүрүшкө киргизилген. Анын башкы максаты Болонья процессинин талаптарына ылайык **компетенттүүлүктүн негизинде кесиптик**

билим берүү болуп саналат. Ушундай эле көрүнүштү ошол мезгилдеги КМШ өлкөлөрүнүн бардыгынан кездештирүүгө болот. Алар жогорку кесиптик билим берүү стандарттарын өнүккөн Батыш өлкөлөрүнө жакындаштырууга аракеттенишип, көпчүлүгү эки баскычтуу кесиптик билим берүүнү өлкө ичинде мурдатан калыптанган беш жылдык билим берүүгө альтернатива катары колдонушууда. Бирок Кыргызстанда калыптанган улуттук баалуулуктарды сактап калуу кызыкчылыгы бир катар **карама-каршылыкты жаратат. Биринчиси** - Мамлекеттик стандартта сунушталган жогорку кесиптик билим берүүнүн эки баскычтуу этаптарына өтүүдө Кыргызстандагы абалды терең изилдөө менен кесиптик билим берүү боюнча төмөнкү (бакалавриат) жана жогорку (магистратура) баскычтарына өтүү болсо, **экинчиси** - компетенттүүлүккө негиздеп окутууда улуттук баалуулуктарды сактап калуу кызыкчылыктарын башкы орунга коюу, **үчүнчүсү** - азыркы коомдук-турмуштук талаптарга туура келүүчү билим жана тарбия берүүнү жаңы мазмунга өткөрүү менен ички жана тышкы конкуренцияга туруштук берүүчү иш-билги адисти даярдоо болуп эсептелет. Аталган карама-каршылыктарды чечүү, жөнгө салуу зарылдыгы бизге “Кыргыз адабиятын жогорку окуу жайларында компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиясы” аттуу темада изилдөө ишин жүргүзүүнү шарттады.

Бул диссертациялык изилдөөнүн контекстинде кыргыз адабиятын боюнча кесиптик билим берүүнүн биринчи баскычында турган (бакалавриат) компетенттүүлүккө негиздеп окутуу жогорку окуу жайларында билим берүүнү инновациялоонун илимий-теориялык негиздери алгач ирет каралат. Бирок мында азыркы мезгилде теориялык жактан иштелип чыккан **кесиптик билим берүүнү гуманизациялоо**, педагогика илиминде терең маани берилип жаткан **инсанга багыттап окутуу принциптери** (Н.И.Алексеев, Ш.Амонашвили, А.Г.Асмолов, И.Б.Бекбоев, А.Н.Вырщиков, О.С.Газман, Ю.З.Гильбух, И.Б.Котова, В.В.Сериков, В.А.Сластенин, И.С.Якиманская, ж. б. тарабынан иштелген) пайдаланылат. Ошондой эле эгемен Кыргызстандын жогорку кесиптик билим берүү саясатына ылайык дүйнөлүк билим жана тарбия берүүнүн алдыңкы тажрыйбалары кантип өздөштүрүлүп жатканы анализденет. Ал жаштарга бакалавриаттык билим берүүнүн контекстинде турган коомдук-социалдык жаңылануулардан жаралган факторлор аркылуу талдоого алынат. Мында филологиялык билим берүүдө кыргыз адабиятына болгон коомдук-социалдык талаптардын кызыкчылыктары эске алынып, кесиптик жөндөмдүүлүктү калыптандыруунун компетенциялары аныкталат. Коомдук өнүгүүнүн ааламдашуусу, анын натыйжасында кесиптик билим алууга карата жаштардын көз карашынын, ой жүгүртүүсүнүн өзгөрүшү филологиялык кесипке болгон мамиленин жаңылануусу кыргыз адабияты боюнча адистешүүнүн мазмундук жактан инновациялоону, б. а. **кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун илимий-теориялык концепциясынын**

өзгөрүшүнө, алар кайсы компетенцияларга таянышы мүмкүн экендигин ачуу зарылдыгы турат.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар же мекемелердин негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы: Тема Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин эки баскычтуу (бакалавриат жана магистратура) жогорку кесиптик билим берүүдөгү филологиялык билим берүү стандарттары, окуу пландары жана Кыргыз Республикасынын Билим берүү академиясынын Мамлекеттик тил жана лингводидактика лабораториясынын илимий-изилдөө иштеринин тематикасы менен байланышат.

Изилдөөнүн максаты: Компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасын аныктоо менен филология боюнча эки баскычтуу кесиптик билим берүүдө (бакалавриатта) кыргыз адабиятынан кесиптик иш-билгисин (компетенцияларын) калыптандыруунун илимий-теориялык, педагогикалык-методикалык негиздерин иштеп чыгуу, эксперименттик текшерүүдөн өткөрүү.

Изилдөөнүн максатына ылайык төмөнкүдөй **милдеттер** коюлду:

1. Жогорку окуу жайларында кесиптик билим берүүнүн биринчи баскычы бакалавриатта кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун илимий-педагогикалык парадигмасын аныктоо.

2. Бакалавриатта кыргыз адабиятын компетенттүүлүк парадигмасында окутуунун илимий-дидактикалык принциптерин талапка ылайык иштеп чыгуу.

3. Кыргыз адабиятын жогорку окуу жайларында окутууда компетенттүүлүккө негиздөө принциптерин жана Мамлекеттик стандарттардын базалык, профессионалдык жана ЖОЖдук компоненттеринде орун алган дисциплиналарды окутуунун технологиясын айкындоо.

4. Филологиялык билим берүү (кыргыз тили жана адабияты) багытындагы адистердин кыргыз адабияты боюнча компетенттүүлүгүн калыптандыруунун адабий-педагогикалык жолдорун иштеп чыгуу жана аны өркүндөтүү багыттарын сунуш кылуу.

5. Кредиттик технологиядагы баалоо системасы жана анда кыргыз адабияты боюнча компетенттүүлүктү баалоонун жоболорун, формаларын жана методдорун тактоо, иштелип чыккан илимий-методикалык сунуштарды, натыйжаларды эксперименттик текшерүүдөн өткөрүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

- жогорку окуу жайларында кесиптик билим берүүнүн биринчи баскычында (бакалавриатта) кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун илимий-педагогикалык парадигмасынын аныкталгандыгында;

- бакалавриатта кыргыз адабиятын компетенттүүлүк парадигмасында окутуунун илимий-дидактикалык принциптеринин жана инновациялык формаларынын талапка ылайык иштеп чыгып сунуш кылынгандыгында;

- филология (кыргыз тили жана адабияты) багытындагы адистердин кыргыз адабияты боюнча компетенттүүлүгүн калыптандыруунун адабий-педагогикалык жолдорун аныкталып аны өркүндөтүү багыттарын сунушталгандыгында;
- кредиттик технологиядагы баалоо системасында кыргыз адабияты боюнча компетенттүүлүктү баалоонун жоболору, формалары жана методдору иштелип чыгып, колдонууга сунушталышында;

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык мааниси: изилдөөдөн алынган натыйжалар, иштелип чыккан илимий-педагогикалык жоболор, окутуу жана баалоо формалары менен методдору филология (кыргыз тили жана адабияты) багытындагы адистердин кыргыз адабияты боюнча компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча республикадагы бардык жогорку окуу жайларында колдонулат. Иште иштелип чыккан компетенциялар менен иш-билгилер (компетенттүүлүктөр) филология (кыргыз тили жана адабияты) багытындагы адистердин кыргыз адабиятына тиешелүү бардык предметтердин силлабустарга колдонууга сунуш кылынат. Адистештирилген орто жана орто мектептин мугалимдерине кыргыз адабиятын компетенттүүлүк парадигмасында окутуунун теориялык жана практикалык маселелерин терең андап-түшүнүүгө карата дидактикалык маалыматтарды бере алат. Кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздеп окутууга болгон түшүнүктү инновациялоого, окуу процессине карата мамилени өзгөртүүгө, анын натыйжасында окуу системасын жаңылоого өбөлгө түзөт. Жогорку окуу жайларынын филолог-студенттерине негизги курс катары өтүлүүчү “Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы” курсун илимий-теориялык жана практикалык жактан мазмундук жаңылоого даяр материалдарды берет. Иштелип чыккан компетенциялар менен компетенттүүлүктөр кыргыз адабиятын окутуунун методикасы илиминин азыркы суроо-талаптарына, зарылдыктарына жана жогорку окуу жайларында окутуу багыттарын айкындоого негиз боло алат.

Изилдөөчүнүн жекече салымы: Жогорку окуу жайларында филология (кыргыз тили жана адабияты) багытындагы адистердин кыргыз адабияты боюнча компетенттүүлүгүн калыптандыруунун зарылдыктары менен багыттары изденүүчү тарабынан алгач ирет иликтөөгө алынып, тыянактары чыгарылды. Компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун парадигмасы, дидактикалык принциптери, компетенттүүлүккө негиздеп окутуудагы баалоонун мааниси, критерийлери менен формалары өз алдынча иштелди. Эксперименттик текшерүү, сыноо жумуштары изденүүчүнүн катышуусу жана көрсөтмөсү боюнча жүргүзүлдү. Жалпы корутунду менен сунуштар чыгарылды.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

- жогорку окуу жайларында кесиптик билим берүүнүн биринчи баскычы бакалавриатта кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун илимий-педагогикалык парадигмасы;

- бакалавриатта кыргыз адабиятын компетенттүүлүк парадигмасында окутуунун илимий-дидактикалык принциптери;
- кыргыз адабиятын жогорку окуу жайларында окутууда компетенттүүлүккө негиздөө принциптери жана окутуу технологиясы;
- филология (кыргыз тили жана адабияты) багытындагы адистердин кыргыз адабияты боюнча компетенттүүлүгүн калыптандыруунун адабий-педагогикалык жолдору;
- кредиттик технологиядагы баалоо системасында кыргыз адабияты боюнча компетенттүүлүктү баалоонун жоболору, формалары жана методдору;

Изилдөөнүн натыйжа-тыянактарын тастыктоо: Иштин мазмуну чет өлкөлүк илимий басылмаларда жарыяланды, эл аралык, республикалык жана университеттик деңгээлде өткөн илимий-практикалык конференцияларда бир нече жолу доклад жасалды. Изилдөөнүн биринчи этабында (2011-жыл) республиканын жогорку окуу жайларындагы филология факультеттеринин студенттери үчүн “Адабият таанууга киришүү” жана “Кыргыз адабий сыны (тарыхы жана теориясы)” аттуу типтүү окуу программалары (авторлош) сунушталып, ал типтүү программалардын негизинде түзүлгөн силлабустар (жумушчу программалар) жана студенттердин өз алдынча иштөөсү үчүн сунушталган 2 методикалык колдонмо (2014-жыл), бир окуу куралында (2016-жыл) чагылдырылды. К.Тыныстанов атындагы ЫМУнун, К.Карасаев атындагы БГунун, ЖАМУнун жана И.Арабаев атындагы КМУнун кыргыз адабияты кафедрасында практикаланды. Кыргыз адабияты боюнча сабактарды компетенттүүлүк парадигмасында окутуу маселелери аталган университеттердин окуу-методикалык кеңешмелеринде, семинар-тренингдерде талкууланды.

Диссертациянын жыйынтыктарынын толук жарыяланышы: Алынган натыйжалар диссертациялык изилдөөнүн негизги мазмунун түзүү менен бирге 1 монография, 1 окуу куралы, 2 типтүү окуу программа, 2 методикалык колдонмо, 10 чет элдик (РИНЦ) жана республикалык илимий басылмаларда жарыяланган 18 макалада чагылдырылды.

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы катары кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берип жаткан К.Тыныстанов атындагы ЫМУнун, К.Карасаев атындагы БГунун, ЖАМУнун жана И.Арабаев атындагы КМУнун институт факультеттери жана тандалып алынды. Эксперименттик изилдөө ар бири өзүнүн мазмунуна жана өзгөчөлүгүнө ээ, өз ара байланышта турган **үч этапта** жүргүзүлдү.

Изилдөөнүн биринчи этабы: (2011-2012- окуу жылы) - теориялык изилдөө этабы, изилдөөгө зарыл болгон маселенин абалын үйрөнүү 1995-жылдан башталганын эскерте кетели. Ал эми иш-билги (компетенциялуу) адисти калыптандыруу аракетине киришүү республика боюнча 2000-жылдан башталса, жогорку окуу жайларында филолог-бакалавр (кыргыз тили жана адабияты) адистигине ээ болуучу студенттердин жалпы илимий, кесиптик компетенциясын

калыптандыруу, илимий-теориялык адабияттарды үйрөнүү иштери 2011-жылдан тартып жүргүзүлдү. Иштин максат-милдеттери жана негизги изилдөө багыттары 2012-жылы толук аныкталып, изилдөөнүн баштапкы параметрлери, ага ылайык объектиси, предмети, түшүнүк-категориялык аппараты, окутуу технологиясы негизделди. Айрым жоболор жана корутундулар иштин кийинки этаптарында талданып, толукталып, тийиштүү ондоолорго ээ болду.

Изилдөөнүн экинчи этабы: (2012-2013-окуу жылы) - долбоорлоо этабы, жогорку окуу жайларында филолог-бакалавр (кыргыз тили жана адабияты) адистигине ээ болуучу студенттердин жалпы илимий жана кесиптик иш-билги (компетенттүүлүгүнө) деңгээлине диагностика жүргүзүлдү (эксперименталдык иштин констатациялоо этабы). Ушул жылдары биринчи этаптын жыйынтыктарына таянуу менен студенттердин жалпы илимий жана кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандырууга багытталган окутуу технологиясын долбоорлоо иштери аткарылды. Жогорку окуу жайларында филолог-бакалавр (кыргыз тили жана адабияты) адистигине ээ болуучу студенттерди компетенттүүлүккө ээ кылуучу жалпы илимий жана кесиптик компетенция аныкталды. Компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасы такталып, анын негизги критерийлери, натыйжага жеткирүүчү көрсөткүчтөрү жана деңгээлдери тандалды. Калыптандыруучу эксперименттин методикасы иштелип чыкты.

Изилдөөнүн үчүнчү этабы: (2013-2016-окуу жылы)- калыптандыруучу этап, бул мезгилде калыптандыруучу эксперимент уюштурулду жана өткөрүлдү. Анын жүрүшүндө изилдөөнүн максат-милдеттери аткарылып, жогорку окуу жайларында филолог-бакалавр (кыргыз тили жана адабияты) адистигине ээ болуучу студенттерди окутуунун иштелип чыккан технологиясы колдонулду. Бул маселе менен алектенген жогорку окуу жайларынын окутуучулары үчүн корутундулар даярдалды жана сунуштамалар түзүлдү, изилдөөнүн жыйынтыктары докторлук диссертация түрүндө иштелип чыкты жана монография түрүндө жарыялоого даярдалды.

Диссертациянын түзүлүшү: иш негизги төрт глава, он эки параграф, киришүү, корутунду, практикалык сунуштар, пайдаланылган адабияттардын тизмеси жана үч тиркемеден турат. Диссертациянын негизги көлөмү - 278 бет. Пайдаланылган адабияттар жана тиркемелер менен жалпы көлөмү 338 бет.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Иштин **киришүүсүндө** теманын актуалдуулугу белгиленет, б. а. өлкөнүн жогорку окуу жайларында кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздеп окутуу маселеси жаңыдан көтөрүлүп жаткандыгы, анын негизинде бул проблема да педагогикалык аспектиде изилдөө иштери жаңыдан колго алына баштагандыгы, аталган теманы изилдөөгө зарыл болгон маселелер да ушул бөлүмдө коюлуп, ага карата изилдөө багыттары аныкталганы тууралуу жалпы маселелер айтылат.

Иштин 1-главасы “**Эки баскычтуу жогорку окуу жайларында адабият сабактарын компетенттүүлүккө негиздеп окутуу технологиясынын жалпы маселелери**” деп аталып, андагы кепке алына турган проблемалар үч параграфка бөлүштүрүлүп жайгаштырылды. 1-главанын 1-параграфы “*Эки баскычтуу жогорку окуу жайларында адабиятка тиешелүү сабактарды компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун теориялык жана практикалык жактан изилденилиши*” деген аталыш менен орун алып, мында проблеманын теориялык жана практикалык жактан буга чейин иликтенишине баа берилди, б. а. **биринчиден** расмий документ Мамлекеттик стандарттарда эки баскычтуу жогорку билим берүүнү *компетенттүүлүк парадигмасына өткөрүү жөнүндө* кеңири сөз болуп, кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берүүнүн мазмунунда дүйнөлүк билим берүүгө багыт алуу, жогорку кесиптик билим берүүдө өнүккөн өлкөлөрдө ишке ашып жаткан алдыңкы тажрыйбаларды кабылдоого карата максат-милдеттер аныкталганы менен аны окуу процессине киргизүү толук тактала электиги байкалды. Концептуалдуу көз караштарды компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасына негиздөө үчүн окуу процессинде төмөнкү багыттар сөзсүз жетекчиликке алынышы керектиги ачыкка чыкты: **а)** билим алып жаткан *жаранга субъекти катары мамиле кылуу*; **б)** анын *инсандыгын сыйлоо аркылуу* билим берүүгө аракеттенүү; **в)** билим жана тарбиялоону *жеке адамдын инсандыгына багыттоо*; **г)** ал ким болбосун өзүн коомдун бир мүчөсү экендигин таанытуу жана анын индивидуалдуу касиеттерин таануу; **д)** билим берүүнүн нугун кайсы тармак боюнча билим алууга умтулбасын иш-билги (компетенттүү) адис болуп чыгуусуна карай буруу; ж. б. критерийлерди ичине алуу. **Экинчиден**, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан 2012-жылы кабыл алынган даярдоо багыты 550300 - филологиялык билим берүү болгон “Жогорку кесиптик билим берүү стандартындагы” квалификациясы (даражасы) бакалавр адистигинде **компетенциялар** – *жалпы илимий компетенциялар (ЖИК); инструменталдык компетенциялар (ИК); кесиптик компетенциялар (КК); социалдык-личносттук жана жалпы маданий компетенциялар (СЛМК)* деп жалпысынан төрт топко бөлүнүп берилет. Бул жогорку кесиптик билим берүүдөгү дүйнөлүк, өзгөчө өнүккөн мамлекеттердеги ири жетишкендиктерге ориентир кылуу башка КМШ өлкөлөрүндөй эле Кыргызстанда да орун алгандыгын айкындайт. Ал жаштардын өнүккөн чет өлкөлөрдө окууга болгон кызыкчылыгын артышы кесиптик билим берүүнүн максатын жаңылоого, адистик-жарандык калыптануу кызыкчылыгын канааттандырууда компетенциялар менен билимди интеграциялоого мүмкүндүк түзөт, Бирок иш-билгини (компетенттүүлүктү) **кесиптик сапатты айкындоочу** (инсандык-социалдык жана жүрүм-турумдук) **феномен катары** да алдыңкы сапка алып чыгуу үчүн Кыргыз Республикасына мүнөздүү үлгү керек экендигин ачыкка чыгарса, ал ушул параграфта иштелип чыгып, иштин тиркемесиндеги “паспортто” камтылды.

Мындай көрүнүш кесиптик билим берүүнүн практикалык аракетин гана айкындабастан, кесиптик баалуулукту мотивдештирүүчү парадигмага айландырууга жетишип, ал парадигма катары Кыргызстандын жогорку кесиптик билим берүү системасында орун алды. Андагы компетенциялар окуу пландарында бардык предметтерден жогорку билимге ээ болгон бакалавр **БИЛҮҮГӨ** (знать), **КОЛДОНО АЛУУГА** (уметь) жана **ЭЭЛИК КЫЛУУГА** (владеть) тийиш болгон натыйжага жетүүнү талап кылууга киришти. Мунун ичинде кыргыз адабияты боюнча сабактар, адабият таанууга киришүү, адабият териясына жана адабий сынга таандык дисциплиналар сыртта калбай тургандыгы талашсыз экендиги аныкталды.

Ал эми 1-главанын 2-параграфы “*Болонья процесси жана эки баскычтуу жогорку окуу жайларында адабият сабактарын компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун илимий-педагогикалык парадигмасы*” деген аталышта орун алып, ал Кыргызстанга үчүнчү муундагы кесиптик билим берүү стандарты катары келип кирген парадигмага илимий-теориялык жактан изилдөө жүргүзүлдү, б. а. жер шарындагы ааламдашуу процесси ар бир жарандын ички кызыкчылыгын белгилүү бир мамлекеттин чегинде кармай албай калган сыяктуу эле алардын филологиялык билимге болгон муктаждыгын да бир өлкөнүн аймагында канааттандыра албастыгын так жана таасын көрсөттү. Бирок, эки баскычтуу жогорку билим берүү системасына бут коюп, анын ички табиятына мүнөздүү белгилүү бир спецификалык бөтөнчөлүктөрүн ар бир мамлекет ар түрдүү кабыл ала тургандыгы аныкталды. Учурда жогорку билимдүү филолог адистерди даярдоодо компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасы төмөнкү багыттарда иш жүргүзүүнү талап кылат: 1) Адабиятты компетенттүүлүктүн негизинде окутуу студентке адабият боюнча илимий-теориялык жана практикалык мазмунда маалыматтарды берүү менен гана чектелбестен, окуу-методикалык системасына адабий билимди өнүктүрүүнүн жана заманбап технологиясын колдоно билүүнү, адабиятты дүйнөлүк жана улуттук маданиятка таандык процессти үйрөнүү каражатын пайдаланууну **иш-билги катары окутуу милдетин** дайыма аткарууга тийиш; 2) Адабиятты профессионалдык деңгээлде билүү компетенциялары адабий-көркөм чыгармачылыкты таанып билүүдө, улуттук колоритти аныктаган элдин жашоосу үчүн мүнөздүү белгилер менен жалпы адамзаттык жүрүм-турумдарга жана реалийлерге *талдоо жүргүзүүдө стереотиптер жана автордук индивидуалдуу чеберчиликтерди айырмалап үйрөтүүдө* **мастер класстарды уюштурууга** аргасыз экени ачык көрүнөт; 3) Эки баскычтуу билим берүүдөгү окутуу системасы кирип, ал жогорку *кесиптик билим берүү тармактарын модернизациялоону илимий – практикалык изилдөө иштеринен баштоо керектигин* айкындады; 4) Аталган парадигмага өтүү *студент менен окутуучунун ролунун жана функциясынын өзгөрүшүнө*, келечекте *конкуренцияга туруштук бера ала турган кесипкөй кадрларды даярдоо боюнча силлабустардын (жумушчу программалардын) мазмундук жаңырышын*, окуу планынын, ага ылайык **окутуу**

технологиясынын мазмундук жана формалык жактан жаңыланышын, өзгөчө окуу китептери менен окуу куралдарынын сапаты аталган багыттагы *билим берүү стандартынын талаптарына жооп беришин*, эң башкысы кесиптикке карата коюлган чен-өлчөмдөрдүн *траекториясынын өзгөрүшүн* милдеттендирет; 5) Болонья келишиминде көрсөтүлгөндөй, филологиялык багытта эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүүдө бул парадигма *адабий билим берүү системасынын аккредитациялануусун ар бир жогорку окуу жайдан талап кылмакчы*; 6) Компетенттүүлүккө негизделген окутуу адабий чыгармалардын контекстинде оозеки жана жазма кебин калыптандыруучу жана ар түркүн мазмун жана формага ээ болгон чыгармаларды талдап түшүнүүгө *практикалык жана лабораториялык иштердин системалык жаңычыл инновациялык формаларын аткарууну* милдеттендире тургандыгы аныктады; 6) Жогорку билимге ээ болуучу адистин азыркы мезгилде адабият сабагында ага тиешелүү түшүнүк, терминдерден малыматы гана болушу керек эмес, б. а. адабият сабагында алган маалыматтарын билим катары пайдаланып, өз алдынча уланта ала турган **иш-билгини жараткан** шыкты калыптандыруу болуп саналат; ж. б.

Филолог адистин кесиптик сапатын аныктоочу категория - профессионалдык компетенциялар окуу процессинде студентте калыптануучу **адабияттын көркөм-адабий семиотикалык табиятын ачып берүүчү дискурстун минимум** жана **максимум чегин өздөштүрүүсүн** камсыздоого тийиш. Ал жогорку окуу жайынын эшигин аттаган биринчи күндөн тарта жүргүзүлүүчү адабий иш чаралардын мазмунун аныктап, адабияттын семиотикалык табиятын үйрөтүүнү окутуу принциптерине айландырышы зарыл экендигин көрсөтүүдө. Ар бир сабакта *адабияттын көркөм-адабий семиотикалык табиятын ачып берүүчү дискурсун өздөштүрүү* студенттердин адабий түшүнүктөр менен сөздөрдү, алардын прикладдык формаларын, синтаксистик курамын **коммуникативдүү өз ара байланышта колдоно билүүсүн** шарттап, ал өз кезегинде адабий тилдин нормаларын, тилдин грамматикалык тексттик түзүлүштөрүн реалдуу турмуштук шарттарда ылайыктап колдонуусуна, лексикалык каражаттарды троптук маанисине чыгара пайдалануусуна жетишип, **тилдик компетенциялар боюнча да иш-билгини калыптандыруусу керектиги** ачыкталды.

Адабиятты аталган парадигмада окутуу адабият сабагында эне тилдин бардык байлыгын пайдалана билүүнү талап кылбайт, бирок көркөм образды талдоо аркылуу социалдык жактан активдүү инсандын психологиялык-эмоционалдык табиятын **айырмалап билүүгө**, б. а. абалга баа берүү мүмкүнчүлүгүн калыптандырууга багыт алат. Адабий билим берүүнүн жаңыланган мазмунунда чагылган компетенттүүлүктөр аталган илимдин илимий-теориялык мазмунун **заманбап шартта пайдаланууну милдеттендирет**. Адабий билим берүү ар кыл чыгармадагы каармандын көп түрдүү психологиялык табиятын студентке түшүндүрүп жеткирүү менен *турмуштагы коммуникативдүү кырдаалда*

психологиялык абалды өздөштүрүүнүн, өзгөчө аны туура чечүү механизмин таба алган билимге ээ болушуна көмөктөшөт.

1-главанын 3-параграфы “*Адабият сабактарын эки баскычтуу жогорку окуу жайларында окутуу жана компетенттүүлүккө негиздөө принциптери*” деген мазмунду ичине алуу менен азыркы мезгилде аракетке келип жаткан “филология” жана “филологиялык билим берүү” багытындагы кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берүүнүн компетенцияларга негизделишинде маанилүү роль ойногон принциптерге таандык маселелер каралды, б. а. ал сабактардын мазмунунда *студентти субъекти катары таанып билген, алардын ар биринин инсандыгын баалаган төмөнкү принциптердин* болушун талап кылат: 1) *адабий-семиотикалык дискурсту* ар бир студенттин *профессионалдык компетенцияларын калыптандыруу* үчүн үйрөтүү, б. а. *сабак когнитивдик-интеллектуалдык багытта болушу*; 2) студенттин *адабиятка карата шык-талантын эске алуу менен индивидуалдуу мамиле кылуу*; 3) студенттин *адабиятты илимий-теориялык жана практикалык жактан өздөштүрүүдө иш-билгинин* (компетенциялардын) *калыптанышын эске алуу*; 4) көркөм чыгармаларды, адабий-теориялык изилдөөлөрдү *өз алдынча талдай билүүнү калыптандыруу*; 5) адабий түшүнүктөрдү, терминдерди адабий процессти таанып билүүдө *интенсивдүү колдоно билүүнү үйрөтүү*; 7) студенттин келечектеги *кесиптик ишмердүүлүгүнүн контекстинде адабий-эстетикалык дөөлөттөрдү турмуштук керектөөдө маданият таануучулук компетенция катары пайдалана алуусуна жетишүү*; ж. б.

Компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасы көркөм-адабий дөөлөттөрдү окутуп-үйрөтүүдө адамзат калыптандырган адабий-теориялык билимдин фундаменталдуу табиятынан алыстап кете албайт. Бирок аны колдонууда жаңыланган жактары бар, алар: **А)** Коомдук-саясий, экономикалык-социалдык жана башка факторлорду эсепке алуу менен адистин жаңыча ойлоону системасын тарбиялоо, б. а. *мезгил талап кылган шартта жаңы окутуу технологиясын аң сезимдүү түрдө кабылдоо жана колдоно алуусуна жетишүү*; **Б)** Адис катары коомчулуктун, социалдык чөйрөнүн талаптарына ылайык адабият сабактарынын мазмунун жана формасын жаңылоо, б. а. окуу материалдарын *модулдук системада циклдештирүү*, анда студенттин социалдык талаптарын, *дүйнө таанымына тикелей таасирин тийгизе турган оң жана терс факторлор айкалыштыруу*, ал циклге тиешелүү адабий-эстетикалык дөөлөттөрдү, кубулуштарды аныктоочу түшүнүктөр менен критерийлерди, идея жана принциптерди табуу жана *аны реалдуу турмуштук көрүнүштөргө байланыштырып колдонуу*, фундаменталдык илимий-теориялык кубулуштарды *студенттин эсеке долбоорлоосу*, аны *презентациялоо аркылуу анализден синтезге өткөрүү*, студенттин *шык-жөндөмүн ар бир ишти моделдештирүүгө пайдалануу*, ж. б. методдорду, адабият мугалиминин чыгармачыл аракетин жайылтуу; **В)** Адабий билим берүү аркылуу *филолог адистин реалдуу турмушту таанып-билүүчүлүк шартта*

коммуникативдик, аксиологиялык жана кесиптик ишмердүүлүгүн методологиялык жактан туура ойлоону маданиятын калыптандыруу, б. а. адабияттын кайсы проблемасын окутпасын аталган парадигма кесипкөй филологдун ар кандай нацисттик-диверсиялык, террордук, ж. б. маалыматтарга туура баа берип, өз окуучуларына андай маалыматтарга сергек мамиле кыла алуусуна жетишүү; Г) Адистештирүүдө адабий билим берүүгө зарыл керектелүүчү маалымат технологиясын жана анын аксессуардык каражаттарын туура колдонуу маданиятын калыптандыруу, б. а. маалымат технологиясы адабий билим алуунун бирден бир булагы экендигин таанып-билүүсү, интернет булактарын, онлайн каражаттарын пайдалануу аркылуу студенттин өз алдынча билимин өркүндөтүү, компьютердик технология аркылуу өнүккөн өлкөлөрдө колдонулуп жаткан филологиялык билим берүүнүн мазмунун жана формаларын, рационалдуу ык-укулдарын студенттер менен бирдикте теориялык жана практикалык сабактарда сапаттуу пайдалана алуу чеберчилигине ээ болуу; ж. б.

Бул парадигманын кесиптик багытта адабий билим берүүгө койгон талаптарынын бири - жогоруда аталып өткөн пункттардын аткарылышы аркылуу студент менен мугалимдин кызматташуусун түзүү, аны максат катары кабылдап, биргелешкен ишмердүүлүктө акыркы натыйжага жетүү болуп саналат. Ал эми **окутуу принциптери** болсо, ал максаттарды жүзөгө ашыруу үчүн белгиленген тартипте кызмат көрсөтүүнү туюндурат. Ал принциптер окутуунун мазмунуна карай тандалып алынып, студентке реалдуу турмушта колдоно алууга мүмкүндүк түзгөн иш-билгини калыптандырууга милдеттенет. Тагыраак айтканда, окутуу принциптери мугалимдин педагогикалык ишмердүүлүгүндөгү окуу процессин уюштурууда жана практикалык иш чараларды жөнгө салууда илимий-методикалык моделди түзүшү зарыл. Бул иштерди аткаруу менен Кыргызстандагы эки баскычтуу жогорку билим берүүнү жолго коюучу жаңы багыт болгондуктан, филология багытында жогоруда айтылган көз караштарды илимий-практикалык иштерде сынап көрүү, алардын канчалык концептуалдуу мазмуну бар экенин аныктоого коюлган **биринчи милдет** аткарылды.

Иштин 2-главасы “**Кыргыз тили жана адабияты багытындагы адистердин кыргыз адабияты боюнча компетенттүүлүгүн калыптандыруунун адабий-педагогикалык маселелери**” деген аталышта берилип, анда талдоого алына турган проблемалар үч параграфка бөлүштүрүлдү. 2-главанын 1-параграфы “*Эки баскычтуу билим берүү системасы жана кыргыз адабияты боюнча предметтерди компетенттүүлүккө негиздөөнүн теориялык жана практикалык зарылдыктары*” деп аталып, мында Кыргызстанда ушул мезгилде орун алган өксүк маселелер, аларды жоюунун жолдору, кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берүүнү дүйнөлүк жогорку кесиптик билим берүүдө болуп жаткан педагогикалык илимий табылгалар менен **аны интеграциялоонун зарылдыгы** кепке тартылды. Проблеманын мыйзамдык негизи аныкталган, б. а. Кыргыз Республикасынын

“Билим берүү” мыйзамында, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан кабыл алынган “Жогорку кесиптик билим берүүнүн негизги билим берүү программасына карата убактылуу мамлекеттик талаптарында” филологиялык багытта эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүүгө максаттанган жол-жоболору белгилүү деңгээлде иштелип чыккан. Аларда компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасынын келиши *мыйзамченемдүүлүк экендиги*, анын билим берүүгө карата *өзүнчө талаптары боло тургандыгы* так көрсөтүлгөн. Мурдагы “билим-көндүм-адат” формасында иш алып барууга караганда мунун мазмуну кыйла кеңири экендиги, “компетенттүүлүк” өз ичине *билимди таанып билүү* (когнитивдүү) жана *практикалоодон* тышкары *этикалык, социалдык жана жүрүм-турум касиеттерин мотивдештирип үйрөнүүнү* жетекчиликке ала тургандыгы ачык туюндурулат. Ал негизинен **үч багытта – 1)** кандай билим болсо да *анын тарыхый баскан жолу боло тургандыгын*, ал жолду басып өтүүдө кетирген кемчилдиктери менен жетишкен ийгиликтери кантип калыптанганын, ийгиликтер кандай жол менен жаралып, ал эми кемчилдиктердин болушуна кандай жагдайлар себепкер экенин **теориялык негизде билүү зарылдыгы; 2)** билимдин илимий негизин түзө турган бардык кырдаалды изилдөө, аны калыптануу процесси менен айкалыштыра кароо, талдоо жана синтездөө, туруктуу жол-жоболору аныкталган соң аны **теориялык негиз катары кабылдоо менен аларды таануу жана үйрөнүү; 3)** ошол билимдин азыркы турмушка канчалык керектигин практикадан өткөрүү, эгер ал билим бүгүнкү күндө адам баласына керек болсо, анда анын кайсыларын үйрөнүү жана үйрөтүү зарылдыгын аныктоо, б. а. **кесипкөй адистин өндүрүш менен болгон байланышын түзүп туруу; ж. б.**

Мындай көрүнүштөрдү талдоонун натыйжасында кыргыз адабияты боюнча предметтердин мазмуну төмөнкү факторлорго карата өзгөрө тургандыгы аныкталды, алар: **а)** азыркы коомдук-социалдык турмуштун тез жана кескин өзгөрүүлөргө туш болушу, анын натыйжасында *кесипке карата талаптардын жаңылануусу; б)* дүйнөлүк билим берүүдө жогорку кесиптик билим берүүнүн интеграцияланышы, андагы билим *талап кылынган сапатка жооп берүүсү; в)* коом канчалык тез өзгөрсө *билим берүү да ошончолук тездик менен жаңыланууну коштоп туруусу; г)* Болонья келишими аныктаган *зачеттук бирдик системасын (ECTS) киргизүү, анын талабы боюнча аны кабылдаган мамлекеттердеги кесиптик билим берүү стандарттары бирдей деңгээлге келүүсү; д)* ошол стандарттын негизинде *кесипке ээ болгон жаран өзү каалаган өлкөдө иштеп кетүүсүнө кепилдик берген билим сапатын милдеттендирүүдө; ж. б.*

Зачеттук бирдик мамлекеттин ички кызыкчылыктарын эске алганы менен жалпы филологиялык, анын ичинде адабият боюнча билим берүүнү эл аралык деңгээлде коюлган компетенцияларга негиздөө шартын коюп, филолог адистин турмушуна тикелей керек болгон **иш-билгини үйрөтүүнү зарыл маселе катары**

аныктап отурат. Дүйнөлүк жогорку кесиптик билим берүүдө колдонулган мындай иш чаралар бакалаврдык даражада кыргыз тили жана адабияты боюнча **адистин “паспорту” түзүүнү** ачыкка чыгарды. Ал “паспорт” азыркы тездик менен өзгөрүлүп жаткан кырдаалдарды толук эске алуу аркылуу ишке ашырылуусун талап кылып, реалдуу турмушта керек болгон бардык **иш-билгинин филолог адисте калыптануусуна максаттана** турган социалдык керектөөнү менен иштин **экинчи милдети** аткарылды.

Бул парадигма студенттин өз кесиби боюнча иштеп кетүүсүнө кам көрүп, сунушталган предметтердин мазмуну дайыма жаңырып туруучу кубулуш катары ийкемдүү болушуна басым коёт. Ал кыргыз адабияты боюнча сабактардын кесипке ээ кылуучу мазмуну, б. а. “филология” жана “филологиялык билим берүү” багыттарында “кыргыз тили жана адабияты” боюнча жогорку кесиптик билим берүүнү **профессионалдаштыруу** ушул тапта окутулуп жаткан “Кыргыз эл оозеки чыгармачылыгын тарыхы”, “Байыркы мезгилден XIX кылымга чейинки кыргыз адабияты”, “Акындар чыгармачылыгын тарыхы”, “XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы” жана “Соңку кыргыз адабияты”, ж. б. ушул сыяктуу компетенттүүлүк парадигмасы аныктаган принциптерге ылайыктоо зарылдыгын көрсөтөт. Анын **биринчиси**, *кесипке карата түзүлгөн социалдык, студенттин жарандыгын калыптандыруучу дүйнө таанымдык, компетенцияларга ээ болуу мүмкүндүгүн түзүүчү методикалык маселелерди жөнгө салуучу факторлорго* негизделиши керек болсо, **экинчиси** - филолог адистин кыргыз адабиятына таандык илимий-теориялык мазмунду, анын ичинде пайда болгон көркөм-эстетикалык табылгаларды, анын жаралуу, калыптануу жана өнүгүү табиятын, идеялык, поэтикалык жаңылануу кубулуштарын, адабий процессте болгон тенденциялардын мыйзамченемдерин, аларды талдоо принциптерин өздөштүрүү, ал эми **үчүнчүсү** – методикалык, б. а. *студенттин эсеке анализинен синтезге өтүү, буга чейин колдонулуп келген аныктаманын чындыгына жетүүчү долбоордук же презентациялык иштер, маанилүү түшүнүктөрдүн студенттик аудиторияда моделдештирилиши* аркылуу профессионалдык компетенцияларга ээ болуучу иш чаралардын системалуу аткарылышы менен толукталышын талап кыларын аныктоо менен иштин **үчүнчү милдети** аткарылды.

2-главанын “Кыргыз тили жана адабияты багытындагы окуу стандарттарында компетенттүүлүктүн чагылдырылышы жана аны өркүндөтүү жолдору” деген аталыштагы 2-параграфында “филология” жана “филологиялык билим берүү” багыты менен түзүлгөн “кыргыз тили жана адабияты” бакалавриаттык деңгээлде кесиптик билим берүү стандарттарында компетенция жана компетенттүүлүктүн чагылдырылышы жөнүндөгү маселе кепке алынды. Анын эки жылдан берки иштөө аракетинде пайда болгон практикалык тажрыйбалардын таасиринде өнүктүрүү жолдоруна талдоо жүргүзүлдү, б. а. азыр заман башка, анын рыноктук талаптарына адис эле жооп бербестен, ага кесиптик

билим берип жаткан окуу жайы да жооп бериши зарыл экендиги ачыкталды. Окуу жайы андай талаптарга жооп бериши үчүн **кесипкөй адистин келбетин түзүп**, ал ээ болуучу компетенцияларды алдын-ала ачыкка чыгаруусу талапка ылайык келет. Ошондуктан биз “кыргыз тили жана адабияты” боюнча филологиялык билимге ээ болгон адистин “образында” анын “паспорту” көрсөтүүчү компетенцияларды коомдук-социалдык керектөө аркылуу толуктап, аны филология жана филологиялык билим берүү багытында “Кыргыз тили жана адабияты” боюнча бакалавр даражасына ээ болгон кесипти даярдоочу окуу стандартына сунуш кылдык (ал ишке тиркеме катары берилди). Эгер биз тарабынан аныкталып таблица аркылуу сунушталган компетенцияларга ээ болгон студент-бүтүрүүчү рынок шартында кездешип проблемаларды жеңүүгө, кандай шарт болсо дагы өз кесиби менен иштеп кетүүгө, азыркы мезгилде филологиялык билимге муктаж бардык инстанцияларда иш алып барууга компетенттүү адис болооруна кепилдик бар. Анткени, бул компетенциялар дүйнөлүк билим берүүдө практикаланып, филолог адис үчүн негизги ишмердүүлүк кайсы жана аны жогорку деңгээлде аткаруу үчүн **кандай иш-билги** (компетенциялар) **керектигине карай иштелип чыкты**. Ошондой эле бул “паспорт” азыр колдонууга сунушталган 531000 “Филология” багытындагы “бакалавр” академиялык даражасын алган бүтүрүүчү жогорку кесиптик билим берүүнүн (ЖКБ) “Мамлекеттик билим берүү стандартынын” (ММБС) 3.4 жана 3.8 пункттарында көрсөтүлгөн негизги билим берүү программасынын (НББП) максаттарына жана кесиптик ишмердүүлүктүн милдеттерин ишке ашырууну толук камтыйт. Андан ары азыркы рынок шартында филолог адистерди тарбиялап окутууда **зарыл болгон иш-билгилер** (компетенциялар) 2-главанын 3-параграфы “*Кыргыз адабияты боюнча предметтер аркылуу адистик компетенттүүлүктү калыптандыруунун дидактикалык негиздери*” деген аталыш менен кепке тартылып, аларды студент-филологдордо калыптандыруудан келип чыккан жыйынтыктар изилдөөнүн мазмуну катары берилди.

Иштин 3-главасы “**Кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиясы**” деп аталып, ал үч параграф аркылуу ишке ашырылды, б. а. 3-главанын 1-параграфы “*Кыргыз тили жана адабияты багытындагы окуу стандарттарынын базалык бөлүмдөрүндөгү кыргыз адабиятына тиешелүү предметтерди компетенттүүлүккө негиздеп окутуу*” деп, филология боюнча аталган багыттарда “кыргыз тили жана адабиятынан” бакалавриаттык деңгээлде кесиптик билим берүүдө орун алган кыргыз адабиятына тиешелүү предметтерди компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун методологиялык маселелери практикалык иштерге айкалыштырылып талдоого алынды. Мында “окутуунун технологиясына” аныктама берилип, бул багыттагы изилдөөлөр өз ара салыштырылып, алар окуу процессине таандык, бири-бири менен өтө тыгыз байланышта турган үч түшүнүктүн – *методология, стратегия жана тактиканын* өз ара жуурулушкан

кырдаалында аныкталды. Анда “педагогикалык технология” деген жалпы аталыш менен берилип, окутуу иштерин толугу менен бир бүтүн система катары камтыган максаттуу аракеттер - окуу процессинде алдыга койгон максатка жетүү үчүн окутуунун инструменталдык каражаттары негиз кылып алынды. Ал *технология катары максаттуу аткарылуучу төмөнкү иш чараларды камтыйт: а)* студентте белгилүү компетенцияларды калыптандырууга катышы бар *окутуунун техникалык каражаттарын, ыкмаларды объектилерди максаттуу пайдалануу; б)* педагогикалык процессте *коммуникативдүүлүктү уюштуруу системасын* (бул кыргыз адабиятын окутууда өтө маанилүү орунда турат) жана *маалыматтарды жеткирүү* (презентация, ж. б.) *формаларынын педагогикалык иш чараларда колдонуу; в)* студенттердин *таанып-билүү ишмердүүлүгүн башкаруу системасын уюштуруу; г)* белгилүү маселелерди чечүү үчүн *окутуу усулдарын жана каражаттарын максаттуу конструкциялоо; д)* окутуу процессинде *компетенттүүлүктүн калыптанышын пландаштыруу; е)* компетенциялардын калыптанышы үчүн сабактын максатын окутуу процессинде студенттердин *жөндөмдүүлүктөрүн ойготуу, аналкалык ой жүгүртүүгө багыттоо, сунушталган илимий-теориялык маалыматтарды студенттин жеке турмушу менен айкалыштырып түшүндүрүү; ж)* окуу процессин *интеграциялоо, окуу материалын реалдуу турмуштун контекстинде комплекстүү кароо; з)* долбоорлоо *технологиясын, ар бир студенттин өз алдынча жыйынтык чыгаруу системасын колдонуу; и)* окутууну *коомдук-социалдык керектөө менен айкалыштыруу, билим берүү методологиясында алган компетенцияларынын негизинде өзүн-өзү реализациялоого калыптандыруу; к)* азыркы дүйнөлүк *билим берүү процессиндеги баалоо системасын пайдалануу, студенттерди өзүн-өзү баалоого, кырдаалды, мүмкүнчүлүгүн сын көз менен карап баа берүүгө калыптандыруу;*

3-главанын 2-параграфы “*Кыргыз тили жана адабияты багытындагы окуу стандарттарынын профессионалдык бөлүмдөрүндөгү кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздеп окутуу*” деген аталышта берилип, рынок шартында филолог адистердин адабиятчылык мүмкүнчүлүгүн аныктоо менен кесиптик жөндөмдүүлүгүн калыптандыруучу компетенцияларга илимий-теориялык талдоо жасалып, алардын окуу процесси менен болгон байланышы практикалык текшерүүдөн өтүп, илимий-педагогикалык баасын алды, б. а. окуу стандарттарынын профессионалдык бөлүмдөрүндө орун алган кыргыз адабиятына таандык предметтерди окутуу ар бир окуу жайдан өзүнчө мамилени талап кылаары аныкталды. Аны *стратегиялык технология катары* кабылдоо зарылдыгы турат. Анткени кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздеп окутуу филологиялык багытта кыргыз тили жана адабияты боюнча кесиптик билим берүүдө профессионалдык блоктогу кыргыз адабиятына тиешелүү (бардык эле предметтерди десе да болот) предметтерди мазмундук жана формалык жактан инновациялоого, б. а. жаңы методологиялык талаптарга ылайык *стратегиялык*

жана *тактикалык технологияны* иштеп зарыл экендигин ачыкка чыгарды. Ырас, азыр кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берүүдө студенттин **жарандыгын таануу**, ага **инсан катары мамиле кылуу**, б. а. **инсанга багыттап окутууга негизделген** инновациялык формаларын колдонууга артыкчылык берилип, анын натыйжасында ар бир *студент менен жекече иштешүүгө*, алардын *топтук* жана *коллективдүү кызыкчылыктарын эске алуу* менен аракеттенүү зарыл экендигин көрсөттү. Ал эки багытта жүрүүгө тийиш: **а) ички жаңылануу** (мында мурда пайдаланылып жүргөн окутуу формаларына кээ бир чыгармачыл окутуучулар тарабынан жаңы ык-усулдарынын кошулушу); **б) тышкы жаңылануу** (дүйнөгө белгилүү болгон интерактивдүү окутуу методдорун *кейс методун, портфолио түзүүнү*, ж. б. Бирок, мындай аракеттер эки баскычтуу мамлекеттик стандарт талап кылган милдеттерди чече албай жатат. Тагыраак айтканда, ушул тапта компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун мазмунун түшүнбөгөндөр да кездешет. Ырас, мындай мамиленин көпчүлүгү компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун парадигмасына сүңгүп кирбегендиктен болсо, айрымдарында алдыда турган убактылуу бир маанилүү өтүп кетүүчү көрүнүш катары кабылдоодон экендигин эскерте кетели.

Жаңы муундагы мамлекеттик билим берүү стандартынын талаптарына ылайык кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берүүдө болуп жаткан проблемаларды чечүү үчүн төмөнкү багыттар боюнча иш алып баруу зарылдыгы турат: 1) *азыркы мезгилде өз ара сүйлөшүүдө көркөм сөз каражаттарын колдонуу* **иш-билгисин калыптандыруу** – көркөм текст курай билүү, текстте элестүү көркөм тилди пайдалануу, терминдерди, көркөм сүйлөө жана тропторду сүйлөшүү каражаттары катарында сүйлөө текстине киргизүү, маанайга карата подтекст түзүү, образдуулукту контекстте колдонуу, сөзгө маани берүү, сунушталган сүйлөмдөрдөгү какшык, шылдың, юмор, каймана, куйкум сөздүк маанилерди ажырата түшүнүү жана аларды кебинде жүзөгө ашыруу чеберчиликтерин жөндөмдүүлүк – компетенция катары калыпташтыруу; 2) *адабиятчылык адистикке ылайык ой жүгүртүү жана оюн оозеки жана жазуу түрүндөгү текстте бере билүү* **иш-билгисин үйрөтүү** - кыргыз адабиятына таандык илимий-теориялык маалыматтарды жакшы билүү менен бирге көркөм адабий тилде коомдук-социалдык зарылдыкка жараша белгилүү бир жанрда оюн так жана көркөм чагылдыруу, керек десе аңгеме, очерк, макала, сын пикир, аннотация, сценарий, доклад, инсценировка, драма, интермедия, ачык кат, кабар, жарыя, куттуктоо, репортаж, интервью, долбоор жаза билүү чеберчилигине жетишүү; педагог кадрлар үчүн өтө маанилүү болгон диктордук ишмердүүлүк, суроо жана жооп компетенцияларына ээ болуу; 3) *көркөм-адабий чыгармаларга талдоо жүргүзүү* **иш билгисин калыптандыруу** – илимий-теориялык түшүнүктөрдү практикада колдоно алууга, адабий чыгарманы мазмундук жана формалык жактан талдоо принциптерин так түшүнүүгө, кырдаал талап кылса (коомдук-социалдык

заказ болсо) кандай адабий чыгарма болбосун илимий деңгээлде баа берүүгө жетишүү; адабий сынга, ал тургай публицистикалык чыгармаларга адабий-эстетикалык жактан позициясын коргоо максатында полемикага чыгууга, аргументтерди келтирип, ал-абалды түшүндүрүүгө ээ болуу; адабий чыгармага же адабий чыгармачылыкка карата коомдук пикирди түзүүгө жана дискуссия аркылуу коомдук пикирди өзгөртүүгө жетишүү; маданий, ал тургай саясий көз караштан мамиле кылып, кандай чыгарма болбосун колдоого жана сындоого тийиш болгон жөндөмдүүлүктү окутуп тарбиялоо; 4) *өз позициясын коргоо, башка бирөөнүн көз карашын сыйлоо* **иш-билгисин** (маданиятын) **калыптандыруу** – көркөм-адабий ой жүгүртүү коомдук аң сезимдин бир түрү болгондуктан, аны азыркы демократиялык ойлоо жөндөмдүүлүккө ылайык плюрализмдин чегинде кароого үйрөтүү, берилген адабий-көркөм чыгармага карата түрдүү көз караш боло тургандыгын, айтылган пикир жеке өзүмдүк боло тургандыгын таануу, бардык учурларда адабий чыгармачылыкка берилген баа өзгөрүлмө болоорун, ал коомчулуктун талабына жараша көп түрдүүлүктө каралышы мүмкүн экендигин сезе билүүгө, бардык мезгилде толеранттуулукту сактай билүүгө көнүктүрүү; 5) *адабиятчы-филолог адистин илимий ишмердүүлүгүн (иш-билги катары)* **калыптандыруу** – актуалдуу теманы, изилдөөгө маанилүү болгон проблеманы тандоого, ага ылайык алынган маалыматтардын үстүндө иштөөгө, илимий-теориялык булактарды пайдаланууга, белгилүү бир теманын тегерегинде ойлонууга үйрөтүү; изилдөө объектисинин айланасында илимий-теориялык маалыматтарды жалпылаштырууга жетишүү; илимий-изилдөө иштеринин алгачкы түрлөрү болгон реферат, доклад, курстук иш, дипломдук иштерди жазууга көнүктүрүү; өзү жазган илими-изилдөө иштерин (кандай түрү экенине карабастан өз көз карашын коргоо жөндөмдүүлүгүн өстүрүү) коргоо компетенцияларын калыпташтыруу; 6) *педагог-окумуштуу адистин илимий ишмердүүлүгүн (иш-билги катары)* **калыптандыруу** – педагогикалык процессти изилдөө кызыкчылыгын арттырууга, изилдөө объектисин тандоого, изилдөө предметин айырмалоого, илимий гипотеза түзүүгө, андан соң изилдөө максатын, милдеттерин аныктоого, өз алдынча ойлонуп изилдөө планын иштеп чыгууга, анда методологиялык негизин, өндүрүшкө тийгизген баалуулугун түшүндүрүүгө үйрөтүү; эксперименттик тажрыйбаларды өткөрүү үчүн эксперименттик жана текшерүү топторун түзүүгө, байкоо жана диагностикалоо методикасын үйрөнүүгө, сабактардын жана тарбиялык иш чаралардын план-конспектисин жазууга, изилдөө натыйжасын анализдөө методикасын иштеп чыгууга, сурамжылоо анкетасын жүргүзүүгө, маектешүү суроолорун түзүүгө, аныктоочу эксперименттин кантип уюштурууга боло тургандыгына карай иш чаралардын жол-жобосун түзүүгө көнүктүрүү; калыптандыруучу экспериментти уюштуруу жана өткөрүү үчүн бул кесипке кызыккан ар бир студенттин **адистик иш-билгисин** (компетенциясын) **калыптандыруу** керек.

3-главанын 3-параграфы “*Кыргыз тили жана адабияты багытындагы окуу стандарттарынын ЖОЖдук компоненттеринде кыргыз адабияты боюнча предметтерди компетенттүүлүккө негиздеп окутуу*” деген аталыш менен жогорку окуу жайы өзү аныктай турган сабактардын мазмуну жана формасын кепке алды. Мында ЖОЖдук компоненттерде орун алган кыргыз адабияты боюнча сабактардын мазмуну кандай болушу керектиги илимий-теориялык жактан анализденип, жергиликтүү шартка карай ал тез-тез жаңыланып турушу зарыл экендиги аныкталды. Студентте кесиптик иш-билгинин (компетенциялардын) калыптанышын окуткан мугалим так билиши үчүн **компетенттүлүктүн өнүгүш траекториясын көрсөтүүчү таблицаны иштеп чыктык**. Бул таблица (таблица 3.1.) кыргыз адабияты боюнча сабакта студентте кандай аракеттер болуп, ал аракеттер анын жашоо-тиричилигинде зарыл керектелүүчү кайсы ишмердүүлүктүн шартында эмне *иш-билгини (компетенцияларды) калыптандырып жатканын ачыкка чыгарууга мүмкүнчүлүк түзө турганын айкыndoо* менен иштин **үчүнчү милдети** жүзөгө ашты.

Таблица 3.3.1. **Компетенттүлүктүн өнүгүш траекториясы:**

Ишмердүүлүктүн түрлөрү	Компетенцияларды калыптандыруучу иштер
Практикалык ишмердүүлүк	Чыгарманы өз алдынча талдоо аракети; Чыгарманы формалык жактан талдоо мүмкүнчүлүгүн колдонушу; Чыгарманы мазмундук жактан талдоо мүмкүнчүлүгүн колдонушу; Адабий-теориялык маалыматтарды чыгарманы талдоо учурунда колдоно алышы; Өз пикирин аналитикалык түрдө конкреттүү мисалдар менен далилдей алышы; ж. б.
Профессионалдык компетенциялардын калыптануу процесси	Чыгарманын жанрдык өзгөчөлүгүнө жараша проблеманы конструкциялоо чеберчилиги; Жанрдын спецификалык бөтөнчөлүгүн эске алуу менен чыгармага мазмундук жана формалык жактан анализ берүү; Чыгарманы талдоо боюнча группада жана курста жеке көз карашын айтуу; Ар түрдүү талкууларда активдүү позицияны ээлөө; Студенттер жана мугалимдер менен чыгармачылык боюнча практикалык көндүмдөрдү калыптандыруу багытында пикир алмашуу; Өз көз карашын текшерүү үчүн мугалимдерден консультация алуу; Мастер-класска катышуу жана анда өз пикирин коргоо; Студенттер үчүн чыгармачыл кечелерди уюштуруу; Акын-жазуучулар менен жолугушуу өткөрүү жана алардын чыгармачылыгын презентациялоо; ж. б.
Өзүн-өзү реализациялоо	Мезгилдүү басма сөздө болгон түрдүү талкууларга катышуу (макала жазуу); Студенттердин илимий-практиклик конференцияларына билдирүү, доклад жасоо; Конкурстарга катышуу, долбоор түзүү; Гезит-журналдар, радио-теле берүүлөр менен кызматташуу; Мектептер менен байланышуу, класстык сааттарды, класстан тышкаркы иштерди уюштурууга жардамдашуу; ж. б.

Бул таблицаны сунуш кылууга себеп, практика көрсөткөндөй көпчүлүк адабият мугалими өзү окуткан лекциялык жана практикалык сабактардын максаты кандай иш-билгини калыптандырууну көздөп жатканына маани бербей жатканынан болсо, аны колдонуу кийинки сабакта кайсы багытты өнүктүрүүгө болоорун ачык көрсөтүп турат. Таблица сабактын жүрүшү менен аракетке келип жаткан студенттин иш-билгисин (компетенциясын) аныктай алат да, кесиптик ишмердүүлүктүн жетишсиз тарабы боюнча мастер-класстарды уюштурууга жол ачып берет. Албетте, мастер-класстар студентке компетенцияларды калыптандыруу деңгээлине жараша, студенттердин билимине, кесиптик көндүмдөрүнө ылайык өзгөрүлүп турууга тийиш. Эксперименттин жүрүшүндө кыргыз адабияты боюнча компетенциялардын калыптанышына кырдаалдык жана натыйжага ээ болуусуна карай мамиле кылгандыгыбыздан, ар бир студенттин кесиптик ишмердүүлүгүнө тиешелүү компетенциялары конкреттүү көндүмдөрдү аткара алуусуна жараша бааланат. Студенттер арасында кесиптик ишмердүүлүк боюнча иш-билги алардын өздөрү берген баасына, б. а. конкреттүү ишмердүүлүк боюнча белгилерди (“+”, “-“) коюу менен аныкталат. Алардын кесиптик иш-билгисин текшерүүчү таблица (таблица 3.3.2.) иштин мазмунунда чагылдырылды.

Эгерде мугалим кесиптик ишмердүүлүккө карай кыргыз адабиятына тиешелүү маалыматтарды канчалык пайдалана ала турганын билүү максатында **студенттердин портфолиосун түзүүнү** кааласа, мындай таблицаны ар бир предмет боюнча түзсө болот. Анда пайыздык көрсөткүч ар бир тема аркылуу бааланышы керек, б. а. 55тен төмөн болсо, “начар” экенин, ал эми 56дан 75ке чейин болсо, “орто” экенин, 76дан 85ке чейин болсо, “жакшы” экенин, 86дан 100кө чейин болсо, “эң жакшы” экенин студенттер өздөрү эле аныктап алышат. Ал эми кесиптик ишмердүүлүгүнүн кайсы тарабы начар болуп жатканын жана компетенция канча пайызды түзүү абалында экендигин так көрүп туруш үчүн биз муну таблица түрүндө (таблица 3.3.3.) колдондук.

Мында деле ошондой, пайыздык көрсөткүч 55тен төмөн болсо, “начар” экенин, ал эми 56дан 75ке чейин болсо, “орто” экенин, 76дан 85ке чейин болсо, “жакшы” экенин, 86дан 100кө чейин болсо, “эң жакшы” болуп эсептелет. Бул таблицанын өзгөчөлүгү кыргыз адабияты сабагы калыптандырган компетенцияларды кесиптик ишмердүүлүк катары өзү тандап алган (адабиятчыбы же мугалимби) кесиптик ишмердүүлүгүндө канчалык деңгээлде колдоно алышы “реализациялоо деңгээли” деп аталган бөлүмдө баа түрүндө чагылып турат. Андан кийинки таблица (таблица 3. 4.) *кыргыз адабияты аркылуу калыптана турган иш-билгини* – көркөм-эстетикалык баалуулукка карата студенттин ички мамилесин, адабий чыгарманы, искусстволук табылгаларды, көркөм-эстетикалык дөөлөттөрдү, кыргыз адабиятынын тарыхый өнүгүшүн, андагы ири жетишкендиктер менен ар түрдүү тенденцияларды, адабий процессин ал-абалын, **мезгилдүү басма сөздөгү адабий**

турмушту кабылдоо жана баалоо жөндөмдүүлүгүн ачык көрсөтө алат. Тагыраак айтканда студенттин адистик компетенциялары толук ачылып берилет.

Биз бул жерде профессионалдык компетенцияларды студенттин кыргыз адабияты боюнча алган маалыматтык билимдерине эмес, ошол билимди өзү тандаган кесиптик ишмердүүлүгүнө (адабиячы, мугалим, мезгилдүү басма сөз кызматкери жана референт катары) аныктоого аракеттендик. Мында деле ошондой, пайыздык көрсөткүч 55тен төмөн болсо, “начар” экенин, ал эми 56дан 75ке чейин болсо, “орто” экенин, 76дан 85ке чейин болсо, “жакшы” экенин, 86дан 100кө чейин болсо, “эң жакшы” катары бааланды.

Компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасы жогорку кесиптик билим берүүдө бардык компетенциялардын жеткиликтүү болушун талап кылгандыктан, биз анын таблицасын түзүп (таблица 3.3.5.) студент кайсы кесиптик багытка жөндөмдүү экендигин өзү баалап түшүнүү үчүн өзүнө тааныштырдык.

Студенттер өздөрү мындай көрсөткүчтөрдү кандай кабыл алышканын, ички нааразылыктары жокпу, эгер болсо кандай шартта болуп жатканын билүү максатында диагностиканын башка түрлөрүн жана формаларын – *сурамжылоо, анкета, тест* жана *өзүн-өзү диагностикалоо ыкмаларын* да пайдаландык. Ал жердеги көрсөткүчтөр биз тарабынан аткарылган иш чаралар туура экендигин дагы бир жолу ырастап берди. Жыйынтыктап айтканда, кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берүүдө студенттердин кесиптик ишмердүүлүгүн калыптандыруу максатына көңүл буруу окутуунун методологиялык, стратегиялык жана тактикалык технологиялары туура багыт алганын көрсөтөт.

Мамлекеттик стандартта базалык жана профессионалдык компоненттер туруктуу болсо, ЖОЖдук компоненттер окуу планда ийкемдүү келип алар студенттин кесиптик билим алуусунда жергиликтүү шартка ылайык жетишпей жаткан жактарды тез арада толуктаганга мүмкүндүк бере алат. Ошондой эле бул главада кыргыз адабияты боюнча эки баскычтуу кесиптик билим берүү тармактарында өтө маанилүү орунда турган компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун стратегиялык жана тактикалык маселелери да толук талдоодон өтүп иштин **төртүнчү милдети** аткарылды.

Иштин 4-главасы **“Кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздеп окутуудагы баалоо системасы жана педагогикалык эксперименттик иштер”** деп берилип, ал үч параграф аркылуу аткарылды. 4-главанын 1-параграфы *“Кредиттик технологиядагы баалоо системасы жана алар аркылуу кыргыз адабияты боюнча компетенттүүлүктү аныктоо жолдору”* деп аталып, кыргыз адабияты боюнча сабактарды кредиттик технологияда ишке ашыруунун маңызын аныктоочу баалоо системасы кандай болушу керектигин жана анын мурда колдонулуп келген баалоо системасынан айырмасы талдоого алды. Ушул эле главанын 2-параграфы *“Баалоо системасы жана адистик компетенцияларды калыптандыруунун илимий-методикалык негиздери”* деген аталышта орун алып,

анда негизги басым студент кийин окутууну аяктаган соң кандай ишмердүүлүктө иштеп кетүүсүнө (адабиятчы, мугалим, ж. б.) зарыл болгон иш-билгини (компетенциялардын калыптануусун) баалоонун жүзөгө ашырылышына коюлду. Студенттин кыргыз адабияты боюнча кесиптик билимин, б. а. **иш-билгисин** (компетенциясын) **реалдуу баалоо үчүн** төмөнкү таблицада (таблица 4.2.1.) көрсөтүлгөн баалоо системасынын моделин колдонуу менен ишке ашырылды:

Таблица 4.2.1 Студенттин адистик билимин баалоо көрсөткүчү

баасы	Студенттин билимин аныктоочу негизги көрсөткүчтөр	Окуган деңгээли (баллы жана өздөштүрүү деңгээли)	
		баллы	деңгээли
«1»	сабакка катышып, лекцияны укса, жазып алса жана доскадан көчүрүү менен чектелсе;	1 балл	маалыматты айырмалап түшүнөт (таанышуу деңгээлинде)
	семинардык же практикалык сабакка даярдыксыз келсе;		
«1»	кандайдыр бир объектини, процессти ж. б. окшоштуруп таба алса (качан даяр түрүндө берилгенде);	2 баллдан 4 баллга чейин	
	семинардык сабакка даяр жооптор менен келсе (интернеттен алса, китептен көчүрсө);		
«2»	эреже, аныктамаларды жаттаса, бирок маанисин түшүндүрүп бере албаса (механикалык түрдө эстесе);	5 баллдан 9 баллга чейин	андаштырбай эске тутуу
	семинардык же практикумдук тапшырмаларды топтоп, бирок талап кылынган деңгээлде аткара албаса;		
«2»	адабий түшүнүктөрдү, адабий процесстеги негизги тенденциялар менен агымдарды билсе, бирок аларды көркөм чыгармадан табууда кыйналса, («предмет-объект, объект – турмуш» катышын аныктай албаса); практикумда жеке көз карашын далилдей албаса (гуманитардык сферада негизги стратегияны айырмалай албаса); эксперимент жүргүзүүгө даярдыгы жетишсиз болсо;	10 баллдан 16 баллга чейин	
«2»	Адабий чыгарманы өз алдынча талдай алса, бирок тарыхый же адабий процеске карай анализ жана синтез жетишпесе; турмуш менен байланышкан практикада жеке чыгармачыл ишмердүүлүгүн көрсөтө албаса; лабораториялык иштеги эксперименттерде адабий талдоолорду оозеки жана жазуу түрүндө жүргүзпөсө;	17 баллдан 32 баллга чейин	түшүнүү
«2»	адабий агымдардын айырмачылыктарын билсе, бирок аны турмуш менен байланыштыра албаса;	33 баллдан 55 баллга чейин	

	илимий-теориялык билим жетиштүү болуп, аларды практикумда колдоно албаса; коллоквиумдарга катышпаса; кесиптик ишмердүүлүгүн эч жерде көрсөтө албаса;		
	семинардык же практикумдарда өзүнүн жеке көз карашын айтса, бирок ал эч кандай илимий-практикалык жактан негиздүү болбосо;		
	практикалык иштерде өз пикирин айта алса, бирок жеке көз карашы илимий-теориялык ойлор менен бекемделбесе, аларга логикалык байланыш жетишпесе;		
	лабораториялык иштерде жеке чыгармачылык ишмердүүлүгүн ачып бере албаса;		
«3»	теориялык материалды так жана жеткиликтүү айтып бере алса, терминологияны билсе, бирок теория менен практиканы байланыштырууда кыйналса;	56 баллдан 65 баллга чейин	элементардык көндүмдөргө ээ болсо (репродуктивдүү деңгээлде)
	семинардык сабактарда кээ бир мисалдарды келтире алса, бирок өз алдынча чыгармачылык менен адабий чыгармага талдоо жүргүзө албаса;		
	практикалык иштерде өз алдынча тапшырма аткара албаса да, мугалимдин берген тапшырмаларын өз убагында бүтүрсө;		
	лабораториялык иштерде аткарылып жаткан иштин маанисин түшүнсө, бирок өз алдынча эксперимент жасоого, өндүрүш менен байланышууга кызыкпаса;		
«3»	адабият теориясын жеткиликтүү түшүнсө, адабий терминдердин маанисин айырмалап билсе, бирок билгенин практика менен байланыштырбаса; коммуникативдүү байланыштардан алыс болсо, оозеки жана жазуу кебин өз алдынча уюштура албаса, курстук ишти жазууда кыйналса, коллоквиумга катышпаса; изилдөө жана жазуу методикасын толук өздөштүрө элек болсо;	66 баллдан 70 баллга чейин	
	практикалык иштерде теорияны колдонууга мүмкүнчүлүгү жетсе, бирок аны колдонууга кызыкпаса;		
	лабораториялык иштерде чыгармачыл демилге көрсөтпөсө, теория менен практиканын байланышын эксперименттик иштер аркылуу далилдөөгө аракеттенбесе;		
«4»	теориялык билимин практикалык иште көрсөтө алса, адабий чыгармаларды талдоодо адабий-эстетикалык	71 баллдан 85 баллга	Теориялык билимди трансформациялоо (чыгармачыл деңгээл)

	түшүнүктөрдү трансформациялоого жетишсе; турмуштук шартта проблемалык кырдаалды аныктап, адабий чыгармага талдоо жүргүзө алса; адабий чыгармадан турмушка керек болгон маанилүү кырдаалды таап, аны коллоквиумда ачыкка чыгарса; изилдене элек актуалдуу теманы изилдөөгө алса;		
«5»	адабий-эстетикалык, илимий-теориялык билимди практикада толук практикалоого жетишсе; оозеки жана жазуу кебин коммуникативдүү байланыштын бардык түрүндө колдоно алса; адабий процесстеги абалды толук түшүнсө жана ага өзү «үн кошо» алса; түрдүү иштиктүү сүйлөшүүлөрдү жүргүзө алса, тегерек стол, жолугушуу уюштурууга жетишсе; адабият боюнча конференцияларга, ар кыл долбоорлорго катышса; макала, пикирлерин коомчулукка жарыялоого жетишсе, мезгилдүү басма сөз, илим-изилдөө мекемелери менен кызматташса; адабий уюмдар менен чыгармачыл байланышта болсо, кесиптик ишмердүүлүгүнө жараша коомчулукта коомдук пикир түзө алса;	85 баллдан 100 баллга чейин	Инсандык жана кесиптик компетенциялардын толук калыптанышы

Байкоо жана эксперименттик иштер көрсөткөндөй, кыргыз адабияты боюнча студенттин билимин баалоо системасы буга чейин иштелип чыкпагандыгы студент менен мугалимдин ортосунда дайыма нааразылыкты пайда кылып келет. Студенттерге билим берүүдө алардын кесиптик иш-билгисин баалоо баштапкы үч критерий (**айырмалоо, эске тутуу, түшүнүү**) менен гана чектелип жатат. Бул болсо студенттердин адабий билими ага карата коюлган реалдуу талаптарды канааттандыра албай, реалдуу турмуштук шартта **студенттин иш-билгиси өтө эле төмөн экендигин** ачыкка чыгууда. Мындай көрүнүш азыркы рынок шартында студентке кесиптик билим берүүдө инсандык жана адистик компетенцияларды жогорку окуу жайдын базасында калыптандыруу маанилүү экенин көрсөтөт. Ал эми негизги компетенциялар билим берүүчү тармактын өзүндө калыптанбаган болсо, анда азыр аракетке келип жаткан билимдин натыйжасын гана талап кылган компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасы ишке ашпай тургандыгы белгилүү болду. Ошондуктан бул ойлор 4-главанын 2-параграфы *“Баалоо системасы жана адистик компетенцияларды калыптандыруунун илимий-методикалык негиздери”* деген аталта улантылып, мында рынок шартында филолог адистикке коюлган талаптар, аларды ишке ашыруунун жолдору, анда натыйжага жетүүгө мүмкүн болгон иш чаралар, андай иш чараларды түзүүгө зарыл болгон коомдук-социалдык кырдаалдар менен бирдикте каралды. Анын негизинде баалоо иштерин жүргүзүү маселеси козголуп, ийгиликке ээ болуучу методикалык сунуштардын негиздери түзүлдү. 4-главанын 3-параграфында *“Эксперименттик*

иштердин жүрүшү жана жыйынтыктары” чыгарылып, анда төмөнкүдөй иштер аткарылганы айтылды. 2011-2012-окуу жылында жогорку окуу жайлары толугу менен эки баскычтуу (бакалавриат жана магистратура) кесиптик билим берүүгө өткөн соң, аны менен кошо республикалык билим берүү системасына компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасы орун алса, *изилдөөнүн алгачкы этабы* эки баскычтуу кесиптик билим берүүнүн *илимий-теориялык негизи эмнеге таянгандыгын, ал өзүнө илимий-методологиялык негиз кылып алган компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасынын табияты* эмне экендигин аныктоо маселеси менен коштолду. Изилдөөгө зарыл болгон маселенин жана жогорку окуу жайларында филолог-бакалавр (кыргыз тили жана адабияты) адистигине ээ болуучу студенттердин жалпы илимий, кесиптик компетенциясын калыптандыруу боюнча иштердин абалын аныктоо үчүн К.Тыныстанов атындагы БМУнун, ЖАМУнун, И.Арабаев атындагы МПУнун, К.Карасаев атындагы БГУнун кыргыз адабияты кафедрасынын мугалимдери, андан тышкары орус жана дүйнөлүк адабияттан сабак берген окутуучу-профессорлор (бардыгы 104), аталган окуу жайларда кыргыз адабиятынан кесиптик билим алып жаткан 517 студент (текшерүүчү топ - 257 студент, эксперименттик топ - 260 студент) тартылды. Кыргыз адабияты боюнча сабак берип жаткан мугалимдер өз сабактарында компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасын, ага тиешелүү илимий-теориялык адабияттарды кантип үйрөнүп жатканына карата бир нече багытта суроолор жана анкеталар таркатылып, түрдүү формада маектер жүргүзүлдү. Алар менен пикирлешүү иштин максат-милдеттери жана негизги изилдөө багыттары аныктоого шарт түздү. Изилдөөнүн баштапкы параметрлери, ага ылайык объектиси, предмети, түшүнүк-категориялык аппараты, окутуу технологиясы качан кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим алып жаткан студенттер менен пикирлешип, аларда орун алган көйгөйлөр аныкталгандан кийин негизделди. Башкача айтканда экспериментталдык изилдөө үчүн студенттердин адистешүүсүнө маанилүү роль ойногон төмөнкү кырдаалдар сөзсүз каралышы керектиги ачыкка чыкты: **а)** кыргыз адабиятын үйрөнүүдө студенттин кесиптик ишмердүүлүгүнө таандык компетенцияларды түзүүгө, компетенттүүлүккө ээ болуусуна кедерги болгон жагдайларды аныктоо; **б)** адабий ишмердүүлүгүн калыптандырууда студенттин иш-билгисин өркүндөтүү үчүн натыйжалуу ыкмаларды, каражаттарды сунуштоо жана аларды колдонуудан алынган жыйынтыктарды текшерүү, талдоо; **в)** изилдөөгө кошумча алымчаларды киргизүү;

Кыргыз адабиятынан сабагынан окуткан окутуучулар менен аңгемелешүү жүргүзүлдү. Анын максаты силлабустарда (жумушчу программаларында) студенттердин негизги (ключовой) компетенцияларын калыптандыруунун пландаштырылышы жана иштин жүрүшүндө мугалимдер кандай технологияларды колдоноорун билүү болсо, таанышып чыккан соң, кесиптештер менен талкуу

уюштурулуп, талдоо иштери өткөрүлдү. Анкеталык сурамжылоого бир нече багытта болду, ага 517 студент толук катышты.

Иште педагогикалык эксперимент уюштуруу, жүргүзүү, констатациялоо жана жайылтуу этаптарда жүргүзүлдү. **Констатациялоочу экспериментте** жогоруда санап өтүлгөн жогорку окуу жайлардын студенттеринен байкоо жана эксперименттик топ тандалып, аларга компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасын ишке ашыруу талаптарына ылайык **методологиялык, стратегиялык** жана **тактикалык** жактан жаңы технологиялар колдонулду. Бул эксперимент студенттер кыргыз адабияты боюнча адистик (адабиятчы, мугалим, ж. б.) ишмердүүлүккө ээ болууда кандай компетенциялар калыптаныш талаптарын эске алуу менен төмөнкүдөй иш билгилерин текшерүү деңгээлинде жүрдү:

- адабий, адабий сын жана илимий-теориялык тексттерге адистик баа берүү; келечек кесиптерине ылайыктуу маалыматтарга сын пикир айтуу, көз карашын макала, доклад, отчет, реферат түрүндө даярдоого жетишүү, өз пикирин оозеки жана жазуу кебинен илимий-теориялык иштерине чейин жеткирүү;

- белгилүү темада класстык жана класстан тышкаркы иш чаралардын сценарийин жазуу, зарылдыгына жараша кроссворд, викторина, тесттик тапшырмаларды даярдоо, сабактын үлгүлөрүн салттуу жана инновациялык формада түзүү, кыргыз адабияты боюнча белгилүү бир сабактын иштелмесин чыгармачылык менен жаратуу жана анын оптималдуу вариант экендигин коргоо, сабакты презентациялоо;

- оозеки кептин стилдерин аныктоо, коммуникативдүү байланыштын түрүнө карата кеп стилин тандоо, кесипке багытталган түрдүү сүйлөшүү формаларында сүйлөө компетенциясын көрсөтүү, көркөм сөз каражаттарын ыктуу колдоно билүү, өз оюн эркин жеткирүү деңгээли аныктоочу иш чараларга семинар, конференцияларга катышуу, чечендик мүмкүнчүлүгүн көрсөтүү;

- талап кылынган жанрда текст түзүү, жанрдын табиятына карата өзү түзгөн текст кандай критерийлерден улам жооп бере тургандыгын айкындоо, адабият теориясынын алкагында адабий жанрдын стилдик-грамматикалык материалдарды репродуктивдүү деңгээлде өздөштүрүү, жанрдык формаларды жазуу речи аркылуу далилдөө;

- адабият, адабий сын жана публицистикалык жанрлардын семиотикалык жана дискурстук табиятын айырмалоо, окуу жылынын ичинде өтүлгөн чыгармалар боюнча аталган көркөм ой жүгүртүүлөрдү бири-биринен ажырата билип, алардын ар бирине мүнөздүү болгон терминдери менен түйүндүү сөздөрүнүн лексикалык корун түзүү жана алардын оозеки жана жазуу кебинде орун алышы аркылуу кесиптик ишмердүүлүк боюнча иш-билгисин (компетенцияларын) көрсөтүү;

- кесиптик ишмердүүлүккө карата кызыкчылыкты эске алуу менен кыргыз адабияты боюнча коомдук-социалдык керектөөнүн аткарылышын текшерүү үчүн

сууро-тапшырмаларды уюштуруу жана аларды баалоо иштерин жүргүзүүчү иш чараларды аткаруу; ж. б.

Жүргүзүлгөн эксперименттик иштер төмөнкүдөй **жыйынтыктарды берди:**

1. мамлекеттик стандарттын негизинде эки баскычтуу кесиптик билим берүүдө компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун методологиялык технологиясы сунушталганы менен студенттердин кесиптик билим алуусунда кыргыз адабияты боюнча адистештирүүчү иш-билгиге (компетенцияларына) терең маани бериле электиги ачыкка чыкты;

2. негизги жана профессионалдык компетенциялар жөнүндө мугалимдердин дээрлик баарында маалымат болгону менен кыргыз адабиятына байланышкан предметтерде кайсы сабак кандай иш-билгини (компетенцияларды) калыптандыруусу зарыл экендиги жөнүндө компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун парадигмасы боюнча стратегиялык да, тактикалык да технологиясы иштелип чыга электиги көрүндү;

3. студенттин кесиптик ишмердүүлүгүнө керек болгон иш-билгини (компетенцияларды) калыптандыруучу сабактын формалары (коллоквиум, мастер-класс, лабораториялык иштер, медиа-студия, чечендик өнөр, педчеберчилик, ж. б.) кыргыз адабиятын окутууда пайдалануу зарыл экендиги ачыкталды;

4. кыргыз адабияты сабактарында компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасын ишке ашырууда өтө зарыл болгон студент менен мугалимдин ортосунда демократиялык мазмунда кызматташуу толук жолго коюла электиги байкалды;

5. кыргыз адабияты боюнча предметтерди толук ичине алган баалоо системасы же технологиясы керектиги аныкталды, б. а. кыргыз адабияты боюнча өтүлүп жаткан ар бир предмет өз алдынча бааланса да, семестрдик же курстук билимди жыйынтыктоочу баалоо иш чараларынын бүтүндүгүн түзүп, студентте кесиптик ишмердүүлүк компетенциялары кандай калыптанып жаткандыгын ачыкка чыгаруучу баалоо технологиясы болушу, анын мазмуну эмнеге негизделээрин ар бир студент билиши зарыл экендиги белгилүү болду;

6. баалоо критерийлеринин толук жана жеткиликтүү иштелип чыкпагандыктан, бул багытта студенттердин ойлору ар түркүн болуп, көпчүлүк студенттердин өз бааларына нааразылыгы жогору болгону менен кесиптик ишмердүүлүккө карай иш-билгиси (компетенциялары) төмөн болуп, бул багытта студент менен мугалимдин ортосунда психологиялык кырдаал курч экендиги аныкталды;

7. адабий билим берүүдө компетенттүүлүккө негизделген парадигма боюнча эмнени окутуу керектигин тактоо керектиги, б. а. филологиялык багытта “кыргыз тили жана адабияты” боюнча адистештирүүнүн компетенциялары аныкталган же так көрсөтүлгөн *кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берүүнүн матрицасын түзүп*, аны ар бир студентке тааныштырып, анын негизинде ар бир предмет кандай

компетенцияларды калыптандыруусуна карай окуу материалына толуктоолор керек экендиги айкындалды;

Мындай кемчиликтерди жоюу үчүн педагогикалык эксперименттин андан кийинки этабы ишке ашырылды. Ал этапта эксперименттик иштерге таянуунун негизинде бир нече багыт боюнча окуу процессин иликтөө жумуштары жүргүзүлдү. Алар төмөнкү багыттарды ичине алды:

- Мамлекеттик стандарттын базалык компонентинде мамлекеттик заказ катары талап кылынган инсандык, жалпы илимий, тил жана коммуникативдүү компетенцияларга артыкчылык берүү;

- Компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасынын талаптарына ылайык *окутуунун методологиялык технологиясын түзүү*, аны кыргыз адабияты бардык предметтерге жайгаштыруу; окутуунун мазмунун тематикалык-компетенциялык кырдаалга, б. а. *студенттин кесиптик ишмердүүлүгү боюнча жөндөмдүүлүгүн, ык-көндүмдөрүн калыптандыруу принцибине* ылайыктап окуу процессин уюштуруу;

- Мамлекеттик стандарттын базалык компонентине кирген кыргыз адабиятына таандык сабактардын негизги миссиясын аныктоо жана “Манас таануу” баш болгон кыргыз адабиятына бардык предметтерди окутууда *кесиптик компетенцияларга* басым коюу менен *окутуунун стратегиялык технологиясын* иштеп чыгуу;

- Студенттерди кесиптик ишмердүүлүккө көнүктүрүү, тандаган кесиптик багытына ылайык (адабиятчы, мугалим, ж. б.) иш-билгини (компетенцияларды) калыптандыруу үчүн сабактардын формаларын, ык-усулдар топтомун түзүү, б. а. *окутуунун тактикалык технологиясын* аныктап чыгуу;

- Мугалимдер менен студенттердин демократиялык шартта кызматташуусун, өзгөчө мугалимдин студентке карата мамилеси жаңылануусу керектигин түшүндүрүү – лекциянын, практикалык сабактардын мазмунун өзгөртүп, студенттин кесиптик ишмердүүлүгүн калыптандыруу үчүн *студент өзү сабакта активдүү катышуусун камсыздаган окутуу моделин* (мастер-класс, коллоквиум, практикум, лабораториялык иштер, бинардык лекциялар, ж. б.) башкы орунга чыгаруу;

- Кыргыз адабияты боюнча сабактарда студенттин билимин, кесиптик жөндөмдүүлүгүн мугалим гана текшербестен, студент өзү да өз эмгегин баалай билиш үчүн *баалоо системасын өзгөртүү*, б. а. демократиялык ойлоо талаптарына ылайык баалоо критерийлерин иштеп чыгуу жана ал критерийлердин мугалимдер жана студенттер тарабынан так сакталышын жөнгө салуу;

Кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берүүчү жогорку окуу жайлары чектелүү болгондуктан, жогоруда тандалып алынган университеттердин базасында эксперименттик иштерди жүргүзүүгө кириштик. Алгач ишти алып баруу боюнча план түзүлүп, адабияттан сабак берген окутуучулар менен таанышуу, аңгемелешүү

жүргүзүлдү. Андан соң студенттердин мектептен алган кыргыз адабияты боюнча билими, жөндөмдүүлүгү текшерилип (эксперимент жүргүзүүдө студенттерди тайпаларга бөлүп алуу үчүн), кесиптик ишмердүүлүк боюнча иш-билгини (компетенцияларды) калыптандыруу үчүн аткарылуучу иштер аныкталды. Кесиптик билим берүүдө кыргыз адабиятын окутуу маалыматты таанып-билүү деңгээлинен жогору көтөрүлө электиги компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасын ишке ашырууда *кыргыз адабияты боюнча адабий билим берүүнүн жаңы технологиясын түзүп* окуу процессине сунуштадык.

Эксперимент жүргүзүүдө алгач мурунку системадагы окутуу технологиясы пайдаланган жумушчу программалар боюнча, андан соң жаңы Болонья процесси иштеп чыккан компетенттүүлүккө негиздеп окутуу системасы – кредиттик технология боюнча түзүлгөн силлабустардын талаптарына ылайык иш чаралар аткарылды. Бул, биринчиден, эки окутуу технологиясын салыштыруу багытында болсо, экинчиден 2012-2013-окуу жылынан баштап, жаңы эки баскычтуу кесиптик билим берүүгө багыт алган окуу планы, анда сунушталган кыргыз адабияты боюнча предметтер компетенттүүлүк парадигмасына канчалык деңгээлде жооп берет ошону билүү максатында жүргүзүлдү. Байкоо жана эксперименттик иштер жогорку окуу жайларында кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берүү максатында иштелип чыккан типтүү программалардын айрымдары азыркы мезгилдеге талаптарга жооп бербей тургандыгын аныктады. Алар кыргыз адабияты боюнча бардык предметтерде студенттин компетенциясы анын кесиптик ишмердүүлүктү аткаруу жөндөмдүүлүгүнүн калыптануусуна жараша чечиле тургандыгын эске албагандыгын көрсөттү. Мындай көрүнүштүн өзү жогору аталган компетенттүүлүккө негиздеп окутуу боюнча методологиялык технологияны мугалимдердин бардыгына түшүндүрүү, ошондой эле стратегиялык жана тактикалык технологияны кыргыз адабияты боюнча өтүлгөн ар бир сабакка чагылдырууну талап кылуу аркылуу ишке киргизүүнүн зарылдыгын билдирди.

Кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берүүгө багытталган бардык предметтер боюнча силлабустарда биз тарабынан сунушталган матрицанын орун алышы, *биринчиден* ар бир мугалимдин өзү окуткан предмети боюнча өз алдынча компетенцияларды түзө берүүсүн токтотуп, адистикке байланыштуу компетенцияларды аныктоодо бардык мугалимдердин биргелешип иштөөсүнө негиз болуп берди. *Экинчиден*, матрицанын өзү студент окуу жайын аяктагандан кийин кайсы багытта кесиптик ишмердүүлүгүн аткара тургандыгын так көрсөтүп, алардын арасынан иш-билги үйрөтүүгө (кесипке ээ кылууга) кудурети барларын гана тандап сунуштоо керектиги белгилүү болду. *Үчүнчүдөн*, матрицанын силлабуста орун алышы жана аны менен студенттердин тааныштырылышы мугалим менен студенттин кесиптик билим алууда чыгармачылык менен кызматташуусуна кеңири жол ачып бере тургандыгы даана көрүндү. Кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берүүдө матрицанын негизинде студенттин иш-

билгисин өзү калыптандырууга багыт алгандыгы биз тарабынан сунушталган иш туура экендигин ырастады. *Төртүнчүдөн* кесиптик билим берүүнү компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун парадигмасына өткөрүү окуу процессинде жүргүзүлүп иштердин мазмунун толук жаңылоого шарт түздү. Тагыраак айтканда, мурда мугалимдер окутуунун стратегиялык жана тактикалык технологиясы эмне экендигин жеткиликтүү аныктабай туруп эле жылына бир же эки жолу “көрсөтмөлүү жаңы сабактарды” өтүп келишкен болсо, силлабуста кайсы компетенциялар кандай окутуу жолдору менен калыптана тургандыгын камтыган *стратегиялык жана тактикалык технологиялардын орун алышы окутуучулардын ар бирин студент менен чыгармачыл иштешүүгө, берген маалымат-билимин практика менен байланыштырууга*, акыркы натыйжага карай эмгектенүүгө багыт берди. Бирок бул жерде да айрым иштер аткарылган жок. Алардын биринчиси, мугалим менен студент дайыма чыгармачыл байланышта болуш үчүн жана кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берүүчү бардык жогорку окуу жайларынын мугалим, студенттери өз ара кызматташуу үчүн *ар бир окуу жайда сайт түзүлүшү керектиги айкын болду*, ар бир студенттин адистик ишмердүүлүгүн тез жана мобилдүү аракетке келтирүү үчүн *мультимедиялык онлайн байланыш зарыл экендиги* ачыкка чыкты. Студенттердин интернет булактарын пайдалануусу ар түрдүү жанрда пикирлерин жазууга, көз карашын билдирүүгө аракет кылуу менен өздөрүнүн кесиптик ишмердүүлүгүнө таандык оозеки (сүйлөшүү) жана жазуу кебин калыптандыруусу мүмкүн экендигин далилдеди. Интернет булактары менен мындай “иштешүү” мугалимге өз предмети боюнча эмнелерге артыкчылык берүү менен окуу материалын студентке сунуштоо багытында иш чараларды түзүүгө жана аткарууга шарт түзөөрү белгилүү болсо да муну ишке ашыра алган жокпуз.

Компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасында ишти аткаруу үчүн методологиялык, стратегиялык жана тактикалык, ошондой эле баалоо технологиясы сунушталгандан кийин жүргүзүлгөн эксперимент маанилүү натыйжаларды берди. **Алар төмөнкүлөр:**

1 Окутуу формаларынын жана баалоо системасынын өзгөргөнүнө байланыштуу сунушталган материалдардын студенттер тарабынан өздөштүрүү да кыйла жогорулады. Студенттер кесиптик ишмердүүлүгүн калыптандырууга атайын тапшырмалардын негизинде өздөрү даярдангандыктан, адистик ишмердигинин калыптанышын аныктоочу жанрдык (адабий, адабий сын, адабий изилдөө, публицистикалык жана мугалимдик ишмердүүлүгүндө аткаруучу) бөтөнчөлүккө ылайык профессионалдык-кесиптик, тилдик жана коммуникативдик компетенциялары текшерүүчү топторго салыштырмалуу эксперименттик топтордо пайыздык өсүш байкалды. Мында студент кайсы жанрдагы тексттер кайда колдонулаарына карап мамиле кыла тургандыгы, өзгөчө автордук речти, диалог, монолог мүнөзүндөгү сүйлөм курулмаларын пайдалануу жолдорун, тексттин

жанрына, керектелүүчү багытына, текстке болгон коомдук-социалдык талаптарга карай сөз тандоо, термин менен иштөө, түйүндүү сөздөрдү колдонуу чеберчиликтери иш-билги (компетенция) катары калыптана тургандыгы белгилүү болду.

2) Адистик ишмердүүлүккө карай сөз курамын айырмалоо, сүйлөмдүн структурасын тандоо, сүйлөшүү, аңгемелешүүнүн максатына жараша кептин түрлөрүн уюштурууга, коммуникативдик компетенциялардын талаптарына, кептин кимге багытталганына, сүйлөшүү тибине карай монолог жана диалог мүнөзүндөгү тексттер менен иштөө системасы түзүлдү. Жазуу кебиндеги ойду бере билүү чеберчилиги, анда лексикалык-грамматикалык эрежелерди туура колдоно алуу, өзгөчө тексттин систаксистик курамын туура пайдалануу, угуп түшүнүүдө, зарылдыгына жараша котормо иштерин колдонуу сыяктуу жазуу кебин түзүүдөгү иш-билги калыптана баштады.

3) Эксперименттин максаты - докторант тарабынан сунуш кылынган компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары кыргыз адабиятын кесипке багыттап окутууга арналган ык-усулдар, формалар, адабий билим берүүдө тилдик жана кептик нормаларды пайдалануу, кептин түрлөрүн жанрга үйрөтүү, текстти кесиптик ишмердүүлүктүн багытына карай түзүү чеберчилиги, элдик фольклордо, улуттук адабияттагы адабий-эстетикалык көркөм дөөлөттөрдү, элдик гумандуу этно-педагогиканын негиздерин инсандык, жалпы илимий жана профессионалдык-кесиптик компетенцияларды калыптандыруу проблемасы боюнча сыноо болсо, анын баары ийгиликтүү аткарылды. Бүгүнкү күндө аракетке келип жаткан эки баскычтуу билим берүү шартында Болонья процесси аныктаган кесиптик билим берүү системасы койгон талаптары ишке ашырылды.

Эксперименттик жана текшерилүүчү тайпаларда студенттер тарабынан тапшырмалардын аткарылышы негизинен кыргыз адабияты боюнча кесиптик ишмердүүлүгүнө карай керектелүүчү жанрлардын алкагында уюштурулуп, **мастер-класстарда** жүргүзүлдү. *Биринчи багыт* – келечекте адабиятчы илимпоз болууну каалаган студенттердин арасында болуп, алар бул тармакка тиешелүү жанрларда (аннотация түзүү, монографиялык изилдөө жүргүзүү, очерк жазуу, ж. б.) өзүнүн кесиптик жана инсандык компетенцияларын көрсөтүү талабы коюлса, *экинчи багыт* – адабий сынчы (публицист) болгусу келгендерге арналып, мында кыргыз адабияты боюнча адабий билим берүү бул тармакка тиешелүү жанрларда (макала, адабий сын жазуу, репортаж уюштуруу, маалыматтык билдирүү даярдоо, ж. б.) жеке чыгармачыл ишмердүүлүгүн коомчулукка сунуштоо аракети менен ишке ашырылды. Ал эми *үчүнчү багыт* – кыргыз адабияты боюнча мугалим болгусу келгендердин арасында болуп, алар үчүн негизги тапшырма орто билим берүү тармактарында кесиптик ишмердүүлүгүн кандай шартта жогорку деңгээлде ишке ашыруусу (сабактын план-конспектисин түзүү, сабактын жаңы формаларын практикалоо, жаңычыл ык-усулдарды колдонуу чеберчилигин көрсөтүү, ж. б.)

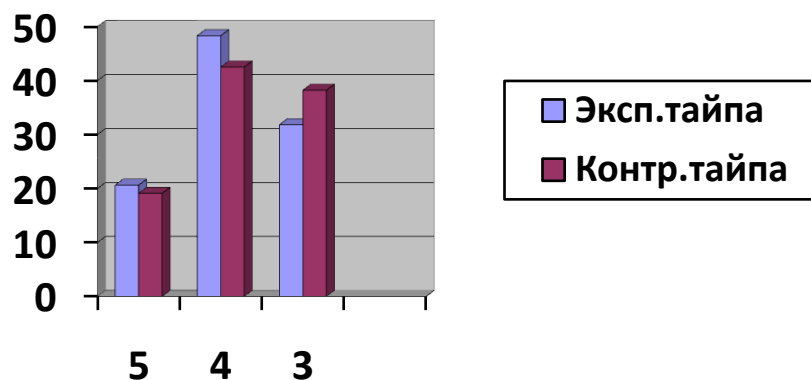
мүмкүн экендигин көрсөтүү багытында болуп, алар өз ишмердүүлүгүн өздөрү талдап баалоо шартында ишке ашырылып турду.

Бул критерийлерге жараша студенттердин кесиптик ишмердүүлүгүн талдаганда, кыргыз адабияты боюнча термин, түшүнүктөрдү колдонуу, кыргыз адабиятына таандык илимий-теориялык адабий билимди пайдалануу, текст түзүүдө көркөм сөз каражаттарын колдонуу, жанрлардын спецификалык өзгөчөлүгүнө ылайык сөз тандоо, жанрдык-композициялык критерийлерди текст түзүүдө эске алуу, кептин түрлөрүнө жараша текст түзүү чеберчилигин көрсөтүү сыяктуу коомдук-социалдык турмуш, адабий билимге карата керектөөчүнүн талабы, практикада кыргыз тили жана адабиятын бүткөн адис аткаруучу иштер эске алынды. Мында биз тарабынан сунушталган баалоо системасы колдонулду. Баалоо технологиясы боюнча башкы критерийлер студенттин компетенциясына коюлуп, жогорку деңгээл качан студент өз жөндөмдүүлүгүн практикада көрсөтө алганга жараша айкындалып, ал эми адабий маалыматтарды билген студенттер “1”, “2”, “3”, “4” жана “5” деген бааларды аныктоочу критерийлерге дал келгени боюнча өз бааларын, өздөрү аныктап жатышты. Эгер, бул көрсөткүчтөрдү пайыздык катыш (%) менен берсек, анда төмөндөгүдөй жыйынтык чыкты: эксперименттик тайпалардын жогорку деңгээли 20, 6 пайыз (%), орто деңгээли 48, 3 пайыз (%), төмөнкү деңгээли 31, 8 пайызды (%ти) түзсө, текшерилүүчү тайпанын жогорку деңгээли 19, 1 пайызды (%), орто деңгээли 42, 5 пайызды (%), төмөнкү деңгээли 38, 2 пайызды (%ти) көргөздү.

Бул экспериментте студенттердин компетенцияларына жана кесиптик ишмердүүлүккө карай иш-билгинин (компетенциялардын) калыптанышына карата сунушталган окутуу технологиясы колдонулуп, кыргыз адабияты боюнча компетенцияларга байкоо жүргүзүү менен кыргыз адабияты аркылуу калыптана турган **инсандык, жалпы илимий, тилдик жана коммуникативдүү компетенцияларын** өзгөчө кеп ишмердүүлүктөрүндө колдонулушуна карай канчалык даражада өсүш болгондугун, б. а. кесиптик ишмердүүлүгүнүн жатыгуулары компетенттүүлүккө негиздеп окутуу технологиясынын жаңы усулдары, окутуу формалары – мастер-класс, коллоквиум, практикум, лабораториялык иштер, бинардык лекциялар, ж. б. негизинде текшерилди. Текшерүүнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй, эксперименттик тайпалардын студенттери текшерилүүчү тайпанын студенттерине караганда кесиптик ишмердүүлүккө карата компетенциялары боюнча билим деңгээли жогору болгондугу көрүндү.

Алынган бул көрсөткүчтөрдү диаграмма түрүнө салсак, анда ал төмөнкү сүрөттү берди:

Сүрөт 3. 2. 1. Эксперименттердин текшерүү этаптарынын жыйынтыктары

Демек, кесиптик билим берүүдө компетенттүүлүккө негиздеп окутуу технологиясынын жаңы усулдарын, окутуу формаларын – мастер-класс, коллоквиум, практикум, лабораториялык иштер, бинардык лекциялар, ж. б. колдонуу кесиптик компетенцияларын калыптандырууга - кеп ишмердүүлүгүн өстүрүүгө, жазуу жана оозеки кебин сабаттуу уюштурууга мүмкүнчүлүк берет деген жыйынтыкка келдик. Эксперименттин жыйынтыгынан улам изилдөөнүн алдына коюлган божомолдору туура экендиги ырасталды. Ошондой эле бул изилдөө компетенттүүлүккө негиздеп окутуу маселесин туура чечүү үчүн алгач кыргыз адабияты боюнча кесипке даярдоонун Мамлекеттик стандартын жетекчиликке алган адабий билим берүүнүн концепциясы иштелип чыгышы керектигин ачыктады. Ошону менен бирге эксперименттик иштер жаңы муундагы окуу китептери, окутуунун методологиялык, стратегиялык жана тактикалык, баалоо жана методикалык негиздери иштелип чыгып, компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун жалпы технологиясы түзүлүшү зарыл экендигин аныктады.

Компетенттүүлүккө негиздеп окутуу адабий билим берүүнүн сапаты үчүн күрөшү керектигин, ал төмөнкүдөй багыттар боюнча ишке ашырылса максатка жете тургандыгын көрсөттү: **1)** кыргыз адабияты боюнча окутула турган сабактын миссиясын айкындоо; **2)** кесиптик билим берүүдө анын максаты эмне экендигин тактоо; **3)** иш-билги кайсы ишмердүүлүккө керектеле тургандыгын билүү; **4)** окуу процессинде кыргыз адабияты боюнча адабий билим берүү кандай компетенцияларды калыптандырууга милдеттене тургандыгын ачыкка чыгаруу жана аны силлабууста чагылдыруу; **5)** методологиялык технологияны түзүү жана анын максатын студенттерге түшүндүрүү; **6)** билим берүүнүн мазмунун кесиптик ишмердүүлүккө жана студентте **инсандык, жалпы илимий, тилдик жана коммуникативдик** иш-билгини (компетенцияларды) калыптандырууга буруу; **7)** студенттин кесиптик иш-билгисин калыптандыруу үчүн окутуунун психологиялык-педагогикалык шарттарын толук сактаган стратегиялык жана тактикалык технологиясын иштеп чыгуу; **8)** учурда рынок шартынын талаптарын эске алуу менен кыргыз адабияты боюнча студенттин керектөөсүн, билимди турмушта пайдалануу кызыкчылыгын жөнгө салуучу баалоо технологиясын иштеп чыгуу

жана окуу процессине киргизүү; 9) студенттерге өз кесиптик компетенттүүлүгүн түптөө жолдорун үйрөтүү; ж. б.

Изилдөөнүн жүрүшүндө биз тараптан студенттерде кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берүүдө инсандык, жалпы илимий, тилдик жана коммуникативдүү компетенттүүлүктү түптөө процессинин үлгүсү – матрица түзүлдү. Бул изилденип жаткан объектини изилдөө максаттарын ишке ашыруучу система болуу менен бирге окутуучу менен студенттин билим берүүчү жана алуучу милдеттерин конкреттүү жолго коюучу негизги критерийлердин системасы да болуп бере алат. Ушул үлгүнүн структурасы педагогикалык процессти “кыймылга” келтире алдык. Жогоруда көрсөтүлгөн компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиялары студенттерге кесиптик билим берүүдө иш-билгини (компетенцияларды) калыптандыруу процесси кандай шартта натыйжалуу өтө тургандыгын ачыкка чыгарды. Сабакты уюштуруу технологиясында окутуунун мазмуну катары төмөнкү принциптер да жетекчиликке алынды: а) интеграциялоо; б) проблемалуулукка негизделүү; в) жеке чыгармачыл аракеттенүүсүнө басым коюу; ж. б.

Изилдөөдө эксперименталдык жол менен студенттерди кыргыз адабияты боюнча адистештирүүдө иш-билгинин (компетенциялардын) калыптаныш деңгээлдери байкоолордун, аңгемелешүүлөрдүн, анкета жүргүзүүлөрдүн, шкалалоонун, студенттердин жоопторуна талдоо жүргүзүүнүн жардамы менен өлчөнгөн болсо, алдыга коюлган милдеттерди чечүү үчүн атайын жолдор жана тапшырмалардын системасы иштелип чыккан үлгү (модель) боюнча апробацияланып, анын натыйжалуулугу далилденди. Эксперименттин акырында алынган маалыматтардын статистикалык талдоого алынышы жана иштелип чыгышы жүргүзүлүп, аларда атайын түзүлгөн дидактикалык материалдар колдонулуп, кесиптик ишмердүүлүктө керектелүүчү зарыл компетенциялар калыптандырууга шарт түзө алгандары тандалып көрсөтүлүп, анын натыйжасында иштин **бешинчи милдети** аткарылды. Алынган жыйынтыктар иште негизделген компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасынын психологиялык-педагогикалык шарттары туура тандалып алынгандыгын көрсөтүү менен бирге статистикалык жактан маанилүү көрсөткүчтү берип, педагогикалык процессте акыркы натыйжага карай ишти уюштуруу зарыл экендигин аныктоо менен иштиктүү жыйынтыктарды берди.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ

1. Жогорку окуу жайларында кесиптик билим берүүнүн биринчи баскычы бакалавриатта кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун илимий-педагогикалык парадигмасы аныкталды, алар: **а)** студентке адабият боюнча илимий-теориялык жана практикалык мазмунда маалыматтарды берүү менен чектелбестен, окуу-методикалык системасы *адабий билимди өнүктүрүүнүн жана колдоно билүүнүн заманбап технологиясын пайдалануу каражаты катары окутуу*

милдетин дайыма аткарууга; **б)** адабиятты профессионалдык деңгээлде билүү компетенциялары жалпы адамзаттык баалуулуктарга жана азыркы реалийлерге *адабий талдоо жүргүзгөн стереотиптер жана автордук индивидуалдуу чеберчиликтерди айырмалап үйрөтүүчү мастер класстарды уюштурууга*; **в)** кыргыз адабияты боюнча эки баскычтуу жогорку кесиптик билим берүү окутуунун акыркы натыйжасын алган билимин турмуштук практикада колдоно алуусуна багыттоо; **г)** адабий билим берүүнү аталган парадигмага өткөрүү окуу процессинде студент менен окутуучунун ролунун жана функциясын өзгөртүүгө алып келет.

2. Бакалавриатта кыргыз адабиятын компетенттүүлүк парадигмасында окутуунун илимий-дидактикалык принциптерин талапка ылайык иштелип, анда компетенттүүлүккө негизделген окутуу аркылуу адабий чыгармалардын контекстинде оозеки жана жазма кебин калыптандыруучу иш-билгини *адабияттын көркөм-адабий семиотикалык табиятын ачып берүүчү дискурсу*н студентке өздөштүрүүнү милдеттенет, б. а. студенттердин адабий түшүнүктөр менен сөздөрдү, алардын прикладдык формаларын, синтаксистик курамын коммуникативдүү өз ара байланышта колдоно билүүсүн шарттап, ал өз кезегинде адабий тилдин нормаларын, тилдин грамматикалык тексттик түзүлүштөрүн реалдуу турмуштук шарттарда ылайыктап колдонуусуна, лексикалык каражаттарды троптук маанисине чыгара пайдалануусуна жетишип, тилдик компетенциялар боюнча да жөндөмдүүлүктү калыптандыра ала тургандыгы ачыкталды.

3. Кыргыз адабиятын жогорку окуу жайларында окутууда компетенттүүлүккө негиздөө принциптерин жана Мамлекеттик стандарттардын базалык, профессионалдык жана ЖОЖдук компоненттеринде орун алган дисциплиналарды окутуунун технологиясы айкындалды, алар: **а)** коомдук-саясий, экономикалык-социалдык жана башка факторлорду эсепке алуу менен *адистин көркөм-адабий ойлоосун тарбиялоо*, б. а. мезгил талап кылып турган жагдайлардын шартында кандай иш-билгилер (компетенциялар) керектигин аныктап, жаңы окутуу технологиясы менен окутуу, андан алган *кесиптик иш-билгисин турмушта колдоно алуусуна жетишүү*; **б)** адис катары коомчулуктун, *социалдык чөйрөнүн талаптарына ылайык адабият сабактарынын мазмунун жана формасын жаңылоо*, б. а. адабий-эстетикалык дөөлөттөрдү аныктоочу түшүнүктөр менен кубулуштарды реалдуу турмуштук көрүнүштөр менен байланыштыруу, фундаменталдык илимий-теориялык *концепцияларды студенттин жеке долбоорлоосу*, аны *презентациялоо аркылуу* анализден синтезге өтүү методдорун жайылтуу; **в)** адабий билим берүү аркылуу *филолог адистин реалдуу турмушту таанып-билүүчүлүк шартта коммуникативдик, аксиологиялык жана кесиптик ишмердүүлүгүндө методологиялык жактан туура ойлоону маданиятын калыптандыруу*, б. а. адабияттын кайсы проблемасын окутпасын компетенттүүлүк парадигмасы кесипкөй филологдун ар кандай нацисттик-

диверсиялык, террордук, ж. б. маалыматтарга туура баа берип, өз окуучуларына андай маалыматтарга сергек мамиле кыла алуусуна жетишүү; г) адистештирүүдө адабий билим берүүгө зарыл керектилүүчү *маалымат технологиясын жана анын аксессуардык каражаттарын туура колдонуу маданиятын калыптандыруу*, б. а. маалымат технологиясы адабий билим алуунун бирден бир булагы экендигин таанып-билүүсү, *интернет булактарын, онлайн каражаттарын пайдалануу аркылуу студенттин өз алдынча билимин өркүндөтүү*, компьютердик технология аркылуу өнүккөн өлкөлөрдө колдонулуп жаткан *филологиялык билим берүүнүн мазмунун жана формаларын, рационалдуу ык-усулдарын студенттер менен бирдикте теориялык жана практикалык сабактарда сапаттуу пайдалана алуу* чеберчилигине ээ болуу экендиги такталды.

4. Филология (кыргыз тили жана адабияты) багытындагы адистердин кыргыз адабияты боюнча компетенттүүлүгүн калыптандыруунун адабий-педагогикалык жолдорун иштелип чыгып, студент менен мугалимдин чыгармачылык кызматташуусун түзүү, б. а. биргелешкен ишмердүүлүктө акыркы натыйжага жетүү, филология багытындагы жогорку кесиптик билим берүүдө айтылган көз караштардын бардыгын илимий-практикалык иштерде, педагогикалык иш тажрыйбаларда сынап көрүү, алардын көз карашынын канчалык концептуалдуу мазмуну бар экенин практикалык иштерден аныктоо иш-билгисин (компетенцияларды) калыптандыруунун өркүндөтүү багыттары сунуш кылынды.

5. Кредиттик технологиядагы баалоо системасы жана анда кыргыз адабияты боюнча компетенттүүлүктү баалоонун жоболорун, формаларын жана методдорун тактоо, иштелип чыккан илимий-методикалык сунуштарды, натыйжаларды эксперименттик текшерүүдөн өткөрүлүп, кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берүүдө инсандык, жалпы илимий, тилдик жана коммуникативдүү компетенттүүлүктү түптөө процессинин үлгүсү – матрица түзүлүп, ал изилденип жаткан объектини изилдөө максаттарын ишке ашыруучу система болуу менен бирге окутуучу менен студенттин билим берүүчү жана алуучу милдеттерин конкреттүү жолго коюучу негизги критерийлердин системасы катары педгогикалык коомчулукка сунушталды.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1) Компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасына негиздөө үчүн окуу процессинде төмөнкү багыттар сөзсүз жетекчиликке алынышы керек: а) билим алып жаткан жаранга субъекти катары мамиле кылуу; б) анын инсандыгын сыйлоо аркылуу билим берүүгө аракеттенүү; в) билим жана тарбиялоону ошол жеке адамдын инсандыгына багыттоо; г) ал ким болбосун өзүнүн индивидуалдуу касиеттери жашаган коомдун бир мүчөсү экендигин таануу жана таанытуу; д) кайсы тармак боюнча билим алууга умтулбасын жөндөмдүү (компетенттүү) адис болуп чыгуусуна карай билим берүүнүн нугун буруу; ж. б.

2) Адабиятты компетенттүүлүк парадигмасында окутуу адабият боюнча сабактардын мазмунунда төмөнкүлөрдүн болушун талап кылат: а) адабий-семиотикалык дискурстун студенттин профессионалдык компетенцияларын калыптандыруу процесси когнитивдик-интеллектуалдык багытта болушу; б) студенттердин адабиятка карата шык-талантын эске алуу менен индивидуалдуу мамиле кылуу; в) студенттердин адабий-семиотикалык дискурсту, адабиятты илимий-теориялык жана практикалык жактан өздөштүрүүдө окуу тажрыйбасын эске алуу; г) көркөм чыгармаларды, адабий-теориялык изилдөөлөрдү өз алдынча окууну калыптандыруу; д) адабий түшүнүктөрдү, терминдерди адабий процессти таанып билүүдө интенсивдүү үйрөнүүнү; е) студенттердин келечектеги кесиптик ишмердүүлүгүнүн контекстинде адабий-эстетикалык дөөлөттөрдү турмуштук керектөөдө маданият таануучулук компетенция катары пайдалана алуусуна жетишүү, ж. б.

3) Болонья келишими зачеттук бирдик системасын (ECTS) киргизип, анын талабы боюнча аны кабылдаган мамлекеттердеги кесиптик билим берүү стандарттары бирдей деңгээлге келүүсүн, ошол стандарттын негизинде кесипке ээ болгон жаран өзү каалаган өлкөдө иштеп кетүүсүнө кепилдик берген билим сапатын милдеттендирген болсо, кыргыз адабияты сабактарында зачеттук бирдик мамлекеттин ички кызыкчылыктарын эске алганы менен жалпы филологиялык, анын ичинде адабият боюнча билим берүүнү эл аралык деңгээлде коюлган компетенцияларга негиздөөнү, өзгөчө филолог адистин турмушуна тикелей керек болгон жагын үйрөтүү зарыл.

Изилдүүнүн негизги жыйынтыктары тјмјнкј эмгектерде чагылдырылды:

1. Акматов Б. М. Кыргыз адабиятын жогорку окуу жайларында компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиясы. /Монография. [Текст] / Б.М.Акматов. - Б.: Фаст-Принт, 2016. – 456 б.

2. Акматов Б. М. Болонья процесси жана жогорку окуу жайларында кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздеп окутуу туунун теориясы жана практикасы. / Окуу куралы. [Текст] / Б.М.Акматов. - Б.: Фаст-Принт, 2016. – 583 б.

3. Акматов Б.М. Кыргыз адабий сыны. (Тарыхы жана теориясы). /Методикалык колдонмо. [Текст] / Б.М.Акматов. - Б.: Адэм, 2014. -140 б.

4. Акматов Б.М. Адабият таанууга киришүү./ Методикалык колдонмо. [Текст] / Б.М.Акматов. - Б., 2014. -112 б.

5. Акматов Б.М. Адабият таанууга киришүү. /Типтүү программа. [Текст] / Б.М.Акматов. – Б.: Бийиктик, 2011. – 32 б.

6. Акматов Б.М. Кыргыз адабий сыны.(тарыхы жана теориясы)./Типтүү программа. [Текст] / Б.М.Акматов.– Б.: Бийиктик, 2011. - 36 б.

7. Акматов Б.М. Компетенции стандарта высшего профессионального образования и миссия профессионального образования в кыргызской литературе.

[Текст] / Б.М.Акматов. // Материалы XXVII международной научно-практической конференции. – М.: 2016. - С. 139-144

8. Акматов Б.М. Дидактические основы формирования компетентности специалиста через предметы по кыргызской литературе. [Текст] / Б.М.Акматов. // М.: Academy. – 2016. - №6(9). – С. 89-92.

9. Акматов Б.М. Научно-педагогическая парадигма обучения компетенциям на уроках кыргызской литературы в двухступенчатой системе образования в высших учебных заведениях и Болонский процесс. [Текст] / Б.М.Акматов. // Вестник современной науки. – Волгоград, 2016. - №3-3(15) . – С. 47-52.

10. Акматов Б.М. Теоретическая и практическая необходимость обоснования на компетентность предметов по кыргызской литературе в системе двухуровневого образования. [Текст] / Б.М.Акматов. // Сб. ст. межд. научно-практ. конф. «Актуальные процессы формирования науки в новых условиях». – М.: 2016. – С. 88-92.

11. Акматов Б.М. Отражение парадигмы обучения, основанной на компетенциях в учебниках по литературе. [Текст] / Б.М.Акматов. // Гуманитарный вектор. – Чита, 2016. – Том 11. - №3. – С. 194-198.

12. Акматов Б.М. Отражение и пути развития компетентности в учебных стандартах профессионально ориентированной подготовки специальности по кыргызской литературе. [Текст] / Б.М.Акматов. // ISSN2308-8079/Studia Humanatatis./Электр. журнал, 2016. - №2. -www.st.hum.ru.

13. Акматов Б.М. Дидактические принципы обучения кыргызской литературе на основе компетентности. [Текст] / Б.М.Акматов. // Символ науки. – Уфа, 2016. – №7-1. – С. 95-99.

14. Акматов Б.М. Болонский процесс и парадигма обучения кыргызской литературе, основанная на компетентности в двухуровневых учебных заведениях. [Текст] / Б.М.Акматов. // Международный академический вестник. – Уфа, 2016. - №3 (15). - С. 4-8.

15. Акматов Б.М. Преподавание литературы в условиях двухуровневой системы высшего учебного заведения на основании принципа компетентности. [Текст] / Б.М.Акматов. // Проблемы современной науки и образования. – г.Иваново, 2016. - №16 (58). – С. 92-96.

16. Акматов Б.М. Компетентность в профессиональном образовании по литературе в Киргизии и России. [Текст] / Б.М.Акматов. // Учёные записки Забайкальского государственного университета. – Чита, 2016. - Том 11 - №2. – С. 56-61.

17. Акматов Б.М. Эки баскычтуу билим берүү системасы жана кыргыз адабияты боюнча предметтерди компетенттүүлүккө негиздөөнүн теориялык жана практикалык зарылдыктары. [Текст] / Б.М.Акматов. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. -Б., 2014. - №4(32). – 102-106-бб.

18. Акматов Б.М. Жогорку окуу жайларында адабиятка тиешелүү сабактарды компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун теориялык жана практикалык жалпы маселелери. [Текст] / Б.М.Акматов. // БГУнун Жарчысы. – Б., 2014. - №4(30). – 200-203-бб.

19. Акматов Б.М. Жогорку кесиптик билим берүү стандартында компетенциялар жана кыргыз адабияты боюнча кесиптик билим берүүнүн миссиясы. [Текст] / Б.М.Акматов. // БГУнун Жарчысы. – Б., 2014. - №4(30). - 203-205-бб.

20. Акматов Б.М. Кыргыз тили жана адабияты багытындагы окуу стандарттарында компетенттүүлүктүн чагылдырылышы жана «Манас таануу» сабагында өркүндөтүү жолдору. [Текст] / Б.М.Акматов. // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. Атайын чыгарылышы. - Б.,2014. – 33-38-бб.

21. Акматов Б.М. Кыргыз тили жана адабияты багытындагы окуу стандарттарында компетенттүүлүктүн чагылдырылышы жана аны өркүндөтүү жолдору. [Текст] / Б.М.Акматов. // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. - Б., 2014. – 38-43-бб.

22. Акматов Б.М. Адабият боюнча окуу китептеринде компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасынын чагылышы. [Текст] / Б.М.Акматов. // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. - Б., 2014. - №4. – 72-74-бб.

23. Акматов Б.М. Болонья процесси жана эки баскычтуу жогорку окуу жайларында адабият сабактарын компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун илимий-педагогикалык парадигмасы. [Текст] / Б.М.Акматов. // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. - Б., 2014. – №4. - 74-77-бб.

24. Акматов Б.М. Адабият боюнча кесиптик билим берүүдө компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун Кыргызстан жана Россиядагы абалы. [Текст] / Б.М.Акматов. // Наука и новые технологии. – Б., 2014. - №4. – 257-260-бб.

25. Акматов Б.М. Болонья процесси жана эки баскычтуу жогорку окуу жайларында адабият сабактарын компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасы. [Текст] / Б.М.Акматов. // Наука и новые технологии. – Б., 2014. - №4. – 265-268-бб.

26. Акматов Б.М. Кыргыз адабияты боюнча предметтер аркылуу адистик компетенттүүлүктү калыптандыруунун дидактикалык негиздери. [Текст] / Б.М.Акматов. // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. - Б., 2014. - № 4. 143-146-бб.

27. Акматов Б.М. Кыргыз адабияты предметтерди ЖОЖдо компетенттүүлүккө негиздөөнүн теориялык жана практикалык зарылдыктары. [Текст] / Б.М.Акматов. // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – Б, 2015. - № 2(34) -29-33-бб.

28. Акматов Б.М. Кыргыз адабияты багытында кесипке даярдоочу окуу стандарттарында компетенттүүлүктүн чагылдырылышы жана өркүндөтүү жолдору. [Текст] / Б.М.Акматов. // И.Арабаев атындагы КМУнун Жарчысы. - Б., 2015. - № 2 – 143-146-бб.

29. Акматов Б.М. Кыргыз тили жана адабияты багытындагы окуу стандарттарынын базалык бөлүмдөрүндө орун алган «Манастаануу» предмети аркылуу кесиптик компетенттүүлүктү калыптандыруу. [Текст] / Б.М.Акматов. // Кыргыз тили жана адабияты. – Б., 2015. - №27. 183-186-бб.

30. Акматов Б.М. Кыргыз адабиятын кесиптик компетенттүүлүккө негиздеп окутууда стратегиялык жана тактикалык технологиянын зарылдыгы. [Текст] / Б.М.Акматов. // Кыргыз тили жана адабияты. - Б., 2015. - №27. 189-193-бб.

31. Акматов Б.М. Кыргыз тили жана адабияты багытындагы окуу стандарттарынын базалык бөлүмдөрүндө кыргыз адабиятына тиешелүү предметтерди адистик компетенттүүлүккө негиздеп окутуу. [Текст] / Б.М.Акматов. // БГУнун Жарчысы. – Б., 2015. - №1(31). – 182-184-бб.

32. Акматов Б.М. Кыргыз адабиятын кесиптик компетенттүүлүктүн негизинде окутуу жана анын дидактикалык негиздери. [Текст] / Б.М.Акматов. // БГУнун Жарчысы. -2015. - №1(31). – 192-195-бб.

33. Акматов Б.М. Кыргыз адабияты боюнча предметтерди ЖОЖдо компетенттүүлүккө негиздөөнүн теориялык жана практикалык зарылдыктары. [Текст] / Б.М.Акматов. // БГУнун Жарчысы. – Б., 2016. - №2(36). – 105-108-бб.

34. Акматов Б.М. Адабият сабактарын эки баскычтуу жогорку окуу жайларында окутуу жана компетенттүүлүккө негиздөө принциптери. [Текст] / Б.М.Акматов. // БГУнун Жарчысы. - Б., 2016. - №2(36). – 99-103-бб.

Акматов Болотбек Мекеновичтин “Кыргыз адабиятын жогорку окуу жайларында компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун технологиясы” аттуу темадагы 13. 00. 02 - окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөнүн

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: Болонья процесси, кредиттик технология, эки баскычтуу билим берүү, кредиттик саат, билим берүү стандарты, бакалаврият, магистратура, компетенция, компетенттүүлүк, кесиптик компетенция, компетенттүүлүккө негиздеп окутуу, технология, методология, стратегия, тактика, баалоо

Изилдөөнүн объектиси: Жогорку окуу жайларында кесиптик билим берүүнүн биринчи баскычы бакалавриатта кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздеп окутуу процесси. Жогорку окуу жайлардын студенттеринин кесиптик компетенцияларын жана компетенттүүлүгүн калыптандыруунун илимий-дидактикалык негиздери.

Изилдөөнүн максаты: жогорку окуу жайларында филология боюнча эки баскычтуу кесиптик билим берүүдө (бакалавриат жана магистратура) кыргыз адабиятын бакалавриатта компетенттүүлүккө негиздеп окутуу парадигмасында кесиптик билим берүүнүн илимий-теориялык, педагогикалык-методикалык негиздерин иштеп чыгуу, эксперименттик текшерүүдөн өткөрүү.

Изилдөөнүн методдору: жалпы илимий жана кесиптик компетенцияларга ээ болуу маңызын үйрөнүүгө, окутуу процессине жана анын өзүнчө компоненттерине карата технологиялык, компетенттүүлүккө негизделген ыкмалар колдонуу.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: жогорку окуу жайларында кесиптик билим берүүнүн биринчи баскычында (бакалавриатта) кыргыз адабиятын компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун илимий-педагогикалык парадигмасынын аныкталгандыгында; бакалавриатта кыргыз адабиятын компетенттүүлүк парадигмасында окутуунун илимий-дидактикалык принциптеринин жана инновациялык формаларынын талапка ылайык иштеп чыгып сунуш кылынгандыгында; филология (кыргыз тили жана адабияты) багытындагы адистердин кыргыз адабияты боюнча компетенттүүлүгүн калыптандыруунун адабий-педагогикалык технологиялары (методологиялык, стратегиялык жана тактикалык) аныкталып аны өркүндөтүү багыттарынын иштелип чыккандыгында

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык баалуулугу: изилдөөдөн алынган натыйжалар, иштелип чыккан илимий-педагогикалык жоболор, окутуу жана баалоо формалары менен методдору филология (кыргыз тили жана адабияты) багытындагы адистердин кыргыз адабияты боюнча компетенттүүлүгүн калыптандыруу боюнча республикадагы бардык жогорку окуу жайларында колдонулат.

РЕЗЮМЕ

диссертационного исследования Акматова Болотбека Мекеновича на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.02 - теория, методика обучения и воспитания (кыргызская литература) на тему “Технология обучения кыргызской литературе в высших учебных заведениях на основе компетентности”

Ключевые слова: методика преподавания кыргызской литературы, двухуровневое образование, бакалавриат, стандарт образования, кредитная технология, компетенция, компетентность, профессиональная компетенция, система оценивания, технология обучения на основе компетентности.

Объект исследования: процесс совершенствования методики преподавания кыргызской литературы на основе компетентности на первом уровне профессионального образования (бакалавриат) в высших учебных заведениях.

Цель исследования: Разработка научно-методических основ технологии формирования компетентности и профессиональных компетенций у студентов-филологов высших учебных заведений (бакалавриат).

Методы исследования: использование методик (комплекса теоретических и эмпирических методов исследования), основанных на компетентностных технологиях в процессе обучения и его компонентах.

Новизна исследования: впервые в Кыргызстане определена научно-педагогическая парадигма обучения кыргызской литературе на основе компетентности в первом уровне (бакалавриат) профессионального филологического образования в высших учебных заведениях; впервые разработана и внедрена технология компетентностного обучения и формирования профессиональных компетенций студентов-филологов по направлению “Кыргызский язык и литература”; разработана и внедрена система кредитной технологии оценивания компетентности по кыргызской литературе.

Практическая ценность полученных результатов исследования: технология формирования профессиональных компетенций внедрена в учебный процесс филологических факультетов вузов Кыргызстана по направлению “Кыргызский язык и литература”, в частности в программы, учебник, учебные пособия по литературоведческому циклу дисциплин по кыргызской литературе. Материалы исследования могут послужить для обновления курса “Методики преподавания кыргызской литературы” для студентов-филологов и слушателей курсов повышения квалификации учителей, а также для разработки новых программ и учебников.

RESUME

For the dissertation research work of Akmatov Bolotbek Mekenovich for the degree of doctor of pedagogical sciences, specialty 13.00.02-Theory, methods of teaching and education (Kyrgyz literature)

On the theme "Technology training for the Kyrgyz literature in higher education institutions on the competence basis"

Key words: Bologna process, credit technology, two-level education, credit hours, standard of education, bachelor, master (graduate), competence, professional competence, competency-based education, technology, methodology, strategy, tactics, assessment.

The object of study: The training process of the Kyrgyz literature based on competence at the first level of professional education (bachelor's degree) in higher education institutions. Scientific and didactic basis for the formation of competence and professional competence of students in the higher education institutions.

The objective of study: Developing and conduct of experimental analysis of pedagogical and methodological, scientific and theoretical foundations of teaching for the Kyrgyz literature in the paradigm of professional education on the principles of competence in the two-level professional education (bachelor and master) in the higher education institutions.

Methods of study: The use of techniques based on competency technologies in the training process and its components. To perform the tasks used a set of theoretical and empirical research methods.

The novelty of the study: in the definition of scientific and pedagogical learning paradigms Kyrgyz literature based on competence in the first level (bachelor) professional education in institutions of higher education; in the development in accordance with the commendations of the scientific and didactic principles and innovative forms of training Kyrgyz literature in the paradigm of competence in a bachelor degree; in developing and determining ways of formation and development of literary and pedagogical (methodological, strategic and tactical) technology for competency training Kyrgyz literature of the philological direction (Kyrgyz language and literature) in a bachelor degree; in the development and recommendation to the application of the provisions, forms and methods of judging the competence in teaching Kyrgyz literature on credit technology assessment system.

The practical value of the research results: the results obtained in the study, developed scientific and educational provisions, forms, methods of teaching and assessment are used in all institutions of higher education in the formation of competence training for the Kyrgyz literature of philological direction (Kyrgyz language and literature). The competence for the formation of professional skills in the training for the Kyrgyz literature of philological direction (Kyrgyz language and literature) developed in the study can be recommended for use in all syllabuses relevant to the Kyrgyz literature. Prepared materials are possible for use of scientific and theoretical, practical and substantial re novation "Teaching methods for the Kyrgyz literature," which is the main course for students-philologists in higher education institutions. Developed regulations will make some contribution to the work of scientists, trainers, authors of textbooks, competitors, doctoral students, graduate students and refreshing teacher training courses.